

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Urška Korošec

Teorija novega svetovnega sistema

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Urška Korošec

Mentor: doc. dr. Žiga Vodovnik

Teorija novega svetovnega sistema

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Svoboda je zmeraj svoboda tistih, ki mislijo drugače.

(Rosa Luxemburg)

Teorija novega svetovnega sistema

Teorija svetovnih-sistemov, ki jo je razvil Immanuel Wallerstein, temelji na preučevanju sveta kot celote in ne posameznih držav ali celin, ločenih drug od drugega. Po tej teoriji naj bi v naslednjih petdesetih letih bili priča koncu kapitalizma in oblikovanju novega sistema. To je možno dokazati tudi s kondratjevskimi cikli, ki so dolgi ekonomski cikli in pokažejo kako se proizvodnja giblje v kapitalističnih državah in kako po stopnji rasti vedno pride do stopnje padca in recesije. Če bi bili postavljeni v pozicijo, ko bi izbirali karakteristike drugačnega sistema, bi lahko izhajali iz vsega kar smo se v zgodovini naučili. Zato bi tudi temeljito premislili o človekovih pravicah, posameznikovi svobodi, vlogi privatne lastnine, vzpostavitvi večje pravičnosti in solidarnosti. Če bi izbirali sistem izven Rawlsove tančice nevednosti bi nedvomno izbrali sistem, ki bi bil za vse enakopraven in pravičen. Pri izbiranju drugačnega sistema je enako pomembna drugačna ekonomska ureditev in družbeni odnosi med ljudmi.

Ključne besede: *svetovni-sistemi, kondratievski cikli, ideologija, svoboda, privatna lastnina.*

New world system theory

The world-system theory developed by Immanuel Wallerstein is based on studying the world as a whole and not specific countries and continents, separated from one another. Based on this theory in the next fifty years we will witness the fall of capitalism and constructing of new world system. This can also be proved with kondratiev cycles, which are long-wave economy cycles and show how economy in capitalist countries changes from the phase of growth to the phase of depression. If we would be put in a situation, where we could chose characteristics of the new system, we could evaluate everything we have learned from history. Everything from human rights, individual freedom, private property, solidarity and equity could bet taken in to consideration. If we would choose from Rawls veil of ignorance, we could definitely choose a more just and equal system. When choosing a different system, it is equally important an alternative economy and relations in the society.

Key words: *world-system, kondratiev cycles, ideology, freedom, private property.*

KAZALO

1	UVOD	6
1.1	RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	8
1.2	METODOLŠKI OKVIR IN STRUKTURA	9
2	NEOLIBERALIZEM IN WASHINGTONSKI KONSENZ	11
2.1	TINA vs. TAMA	13
3	KAKO, KDAJ IN ZAKAJ DO DRUGAČNEGA SVETOVNEGA SISTEMA	17
3.1	TEORIJA SVETOVNIH-SISTEMOV	18
3.2	KONDRATIEVSKI CIKLI	21
3.3	SELITEV PROIZVODNJE	23
4	KRITIČNA TEORIJA	26
5	ELEMENTI NOVEGA SISTEMA	29
5.1	ELEMENTI PREHODA	29
5.2	KONČNI CILJI	32
6	ANTI-KAPITALISTIČNE VREDNOTE	34
7	ALTERNATIVNE DRUŽBENE STRUKTURE	39
7.1	IDEOLOGIJA	41
7.2	SVOBODA	45
7.3	PRIVATNA LASTNINA	49
7.4	POLITIČNA KULTURA IN PARTICIPACIJA	53
8	ZAKLJUČEK	58
9	LITERATURA	62

1 UVOD

Kakšna je alternativna teorija svetovnega sistema? Ali alternativa sploh obstaja? Kaj sploh želimo in pričakujemo od sveta oziroma imamo sploh pravico karkoli pričakovati? Ali lahko tudi jaz sodelujem pri (pre)oblikovanju sveta?

Vrednote današnjega razvitega sveta so: visoka stopnja izobrazbe, svobode, politične kulture, demokratičnost in svoboden trg menjave. To so torej naši kriteriji razvitosti. Pravičnost ni kriterij, ki bi sodil mednje, ker je vrednota šibkejših. Stopnjo razvitosti v državah merimo z ekonomskimi kriteriji. Razvitosti ne merimo po dobrosrčnosti, odprtosti, veselju in radodarnosti ljudi, ki tam prebivajo, ker ne prinašajo dobička. Človeštvo se je zadnje stoletje znašlo v hudi zablodi, ki se ji reče neoliberalizem in iz njega ne vidi izhoda, saj so ljudje prenehali razmišljati s svojo glavo. Neoliberalizem je depolitiziral prebivalstvo, ki je postalo apatično in cinično. Vendar apatičnost ni nevtrálnost. Je škodljiva in omogoča konsolidacijo sistema, ki izkorišča šibke in malikuje bogate. Apatičnost je tiha nevarnost, ki preži na vse tiste, ki ne prepoznajo bistva neoliberalizma.

Svet v katerem živimo namreč svobodo zmanjšuje na pravico prodajanja in kupovanja, enakost na zakonsko formo, solidarnost drobi v privatizirani individualizem in ogroža sam planet, od katerega so v uresničevanju želja in doseganju ciljev odvisni vsi ljudje. Gibanja proti sistemu ponujajo radikalno drugačno razumevanje svobode, enakosti in solidarnosti, po katerem je njihova uresničitev mogoča z nasprotovanjem globalnemu kapitalizmu in z njegovo zamenjavo (Callinicos 2004). »Kapitalistična družba temelji po eni strani na načelu politične svobode, po drugi pa na trgu, ki uravnava vse ekonomske in po teh tudi družbene odnose. Tržišče določa pogoje blagovne menjave, trg delovne sile uravnava najemanje in prodajo delavcev« (Fromm 2010,109). Neoliberalizem je naša realnost, če se je zavedamo ali ne. Vendar njegov največji fenomen je to, da je svet prepričal, da ne obstaja in, da je ta sistem v katerem danes živimo dejansko najboljši in da je razmišljanje o alternativah

nesmiselno. Sreča v nesreči je namreč hotela, da so vsi poskusi drugačnih političnih sistemov v 20. stoletju zaradi napačne interpretacije, izvajanja in neprimernih okoliščin bridko propadla in pustila v svetu rdečo piko.

»Ena izmed lastnosti neoliberalizma je sposobnost preobrazbe in preoblikovanja v realno stanje nečesa ideološkega – »socialno partnerstvo« je asocialno izkoriščanje, »človekove pravice« so nečloveške pravice in »človekove krivice«, »pravna država« pa brani lastnino, zagotavlja neenakost, organizira izkoriščanje. Kapitalizem je nenehno prisiljen k »revolucionarnosti«, kar je samo po sebi zanimiva lastnost in tudi razlog zakaj je kapitalizem tako uspešen. Prisiljen je k nenehnemu tehnološkemu revolucioniranju, ves čas se mora preobražati, ves čas se popravlja, ves čas je v tranziciji« (Močnik 2006, 62).

Immanuel Wallerstein piše, da bodo ljudje na neki točki ugotovili kakšen sistem kapitalizem dejansko je in s tem zahtevali drugačnega. Prišlo bo do spremembe zaradi »neizpolnjene obljube« kapitalizma. Vendar Rastko Močnik ugotavlja, da ta paradigma ne bo spodnesla kapitalizma, ampak je razlog, ki mu pomaga pri reproduciranju. »V neoliberalizmu ideološko vezivo ni več solidarnost, temveč »konkurenca«, »boj vsakega proti vsakomur« - vladajoča ideologija nenehno in povsod »neizpolnjene obljube« sistema prevaja v »še nedosežene uspehe« individua. Tako individui kar naprej lovijo svojo »prihodnost« in svoj »prihodnji uspeh«. Zato je treba poiskati »novo« paradigmo: izumiti nove prakse, ki se bodo izognile opisani reprodukcijski mašini, ki bodo reprodukcijski stroj kapitalizma demontirale, razdrle, ustavile« (Močnik 2006).

Po teoriji svetovnega sistema kapitalizem ne more obstajati brez povezave med državo in kapitalom. V ciklusu, ki se zdaj izteka, so ZDA združevale ekonomsko in vojaško-politično hegemonijo. Politično in vojaško še zmerom prevladujejo, toda kapital se je medtem premaknil v vzhodno Azijo. Če se bosta država in kapital, četudi nista na enem in istem koncu sveta, spet povezala, se bo bržkone začel nov kapitalistični cikel. Če se to ne bo zgodilo, bo kapitalizma konec. Novi sistem bi lahko bil imperij brez trga ali trg brez imperija. Ali pa bo kaj tretjega: če človeštvo ne bo dopustilo, da bi bila naša prihodnost zgolj prgišče kapitalizma, se bo lahko ognilo te neobetavni trilemi (Močnik v Callinicos 2004, 24).

Pri oblikovanju sistema, ki bo zamenjal sedanjega, Immanuel Wallerstein govori o dveh možnostih: ali bo to hierarhičen sistem, ki bo omogočal privilegije ali pa bo razmeroma demokratičen, egalitaren sistem (Wallerstein 2006, 118). Vendar moramo najprej dobro razumeti kaj se dogaja in nato določiti v katero smer želimo, da se svet obrne.

Chomsky v enem izmed intervjujev pove, da je boj zoper represijo in nepravičnost neskončno dolg kar pomeni, da ga ne bo nikoli konec, ampak se bo nenehno spreminjal in postavljaj nove zahteve. To gotovo ni razlog za pesimizem, ampak je razlog za pošteno, odkritosrčno, obvezo in odločno prizadevanje za obrambo svobode ter pravičnost (Rutar 2003, 73).

1.1 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

V diplomskem delu mi bodo kot raziskovalna izhodišča služila raziskovalna vprašanja, ki se nanašajo predvsem na povezavo ekonomskega sistema in družbe, kako produkcijski odnosi vplivajo na odnose in vloge posameznikov v družbi. Kakšne so teoretske možnosti za drugačen sistem, zakaj in kako bi do sprememb sploh prišlo. In kot zadnje, kakšne odnose med posamezniki bi v drugačnem sistemu sploh imeli. Če bi bila produkcija bolj pravična, kako bi to vplivalo na družbo in delovanje posameznikov, ali bi se družbeni odnosi in dojemanje nekaterih ključnih načel spremenilo in kako bi se spremenilo. Dnevno se srečujemo z neenakostmi za katere vemo, da v pravični družbi ne bi smele obstajati. V drugačnem sistemu bi si zagotovo prizadevali, da bi povečali solidarnost in pravičnost, da nas sistem ne bi več drobil na individualizirane posameznike, ampak bi delovali v javnem prostoru kot svobodna družba.

Ključnega elemente drugačnega sistema, ki sem jih izbrala za analizo, so elementi katere osebno smatram da so pomembni pri stabilnosti sistema. Nikakor pa ne gre zanemariti še mnogo drugih elementov, ki bi jih bilo potrebno analizirati in redefinirati, če bi želeli doseči popolno strukturo drugačnega sistema. Sama izhajam iz teze, da noben svetovni sistem ni večen, tako ne bo

večen tudi sedANJI. Ključno je zavedanje tega dejstva, saj lahko zato pripravimo izhodišča kako bi drugačen svet bil zgrajen.

1.2 METODOLŠKI OKVIR IN STRUKTURA

Pri pisanju diplomske dela bom uporabila več metod, za razvijanje teoretičnega ozadja bom uporabila predvsem sekundarne vire. Osredotočila sem se na iskanje vzrokov nastanka neoliberalizma, ki si je določene termine, kot so svoboda in privatna lastnina, priredil na način, ki mu najboljše služi. Z uporabo različnih virov sem skušala združiti različna teoretska izhodišča in jih povezati v smiselno celoto. Večino terminov sem začela raziskovati z njihovim nastankom in nadaljnjega teoretskega razvoja, kar mi je sledilo kot izhodišče za teze, ki jih bom predstavila v zaključku diplomskega dela.

Osredotočila se bom na trenutno klimo, ki prevladuje v svetu. Raziskala bom predvsem vzroke in politike, ki so pripeljale do nastanka neoliberalizma, kakšni so glavni cilji te ureditve in kako to vpliva na države in posameznike. Neoliberalizem se je začel predvsem s politiko Ronalda Reagana in Margaret Thatcher in 80. letih 20. stoletja, ko so bila širom sveta sprejeta načela washingtonskega konsenza. Z upoštevanjem teh načel, ki so temeljila na ekonomiji odprtega trga, so jih nato uresničevali člani čikaške šole v državah po svetu. Nato bom raziskala dolge ekonomske cikle oziroma kondratievske cikle, ki s preučevanjem gibanja kapitala skozi stoletja napoveduje prihodnje cikle rasti in padca. Izhajam iz teze, da kapitalizem v nedogled ne bo zmozel faz prilaganja, ki sledijo vsakemu koncu cikla krize. Hkrati s tem dejstvom je ključno, da se zavedamo možnosti obstoja drugega sistema in skušamo opredeliti vrednote, ki bi v njem prevladovale.

V nadaljevanju bom izhajala iz predpostavke, da faza prilagajanja ne bo možna v nedogled in bo prišlo do korenite spremembe sistema. Pri tem povzemam dela nekaterih avtorjev, ki so o tem že pisali in bom izbrala določene alternativne elemente za katere smatram, da bi v drugem svetu omogočili večjo pravičnost, enakost in solidarnost. Immanuel Wallerstein s svojo teorijo

svetovnih-sistemov in dolgih ekonomskih ciklov, ki zaznamujejo kapitalistične države, verjame, da bomo v bližnji prihodnosti pričali spremembi sistema. Zato se v nadaljevanju diplomskega dela osredotočam na načela, ki bi morala biti sprejeta v obdobju prehoda in kakšni bi bili končni cilji v novem sistemu, ki bi bili predvsem bolj pravični in enakopravni za družbo.

Nato bom izpostavila nekaj čemur bi lahko rekli očem nevidni elementi, ki pa so kljub temu ključni za pravično družbo pa so nam ali tako samoumevni ali povsem nevidni. Med prve sodita predvsem privatna lastnina in svoboda, med nevidne pa pomembnost ideologije in politične participacije in kulture. Pri vseh elementih izhajam iz teze, da bi bolje delovali v drugačnem ekonomskem sistemu kot sedaj. Opisala jih bom kot zgodovinske pojme in kakšna je njihova vloga danes ter kako bi imeli spremenjeno vlogo v drugačnem sistemu.

V zaključku jih bom nato smiselno povezala v celoto in načrtala kako bi se lahko v alternativnem sistemu dopolnjevali. Za popolno analizo drugačnega sveta bi bilo potrebno sicer preučiti še mnogo drugih elementov, ki tudi sedaj bistveno vplivajo na oblikovanje družbe, države in ekonomije. Sama bom povzela elemente katere smatram, da bili ob oblikovanju alternativnega sistema najbolj pomembni in bi jih bilo nujno opredeliti še preden se bo nov sistem oblikoval.

2 NEOLIBERALIZEM IN WASHINGTONSKI KONSENZ

Glavne karakteristike neoliberalizma nas prepričajo, da vsaj pomislimo na boljšo svetovno ureditev. Ko začnemo premislek o neoliberalizmu, se takoj srečamo z washingtonskim konsenzom. ZDA so pred in po drugi svetovni vojni obvladovale večino svetovnega gospodarstva, bile so ključni deležnik v svetovnih finančnih organizacijah, kar jim je dalo moč postavljanja ekonomskih in ideoloških pogojev drugim državam. Ne enih ne drugih ne gre podcenjevati. Finančna pomoč ZDA državam v stiski bi bila altruistična, če s temi posojili ne bi prišli tudi ameriški strokovnjaki, ekonomska ideologija in nemogoče zahteve, ki jih države ne zmorejo izpolniti.

ZDA so svoj interes obrnile proti Latinski Ameriki, saj so izkoriščanje Afrike dobrodušno prepustile Evropi. Latinska Amerika, celina naslednikov Simona Bolivarja in Emiliana Zapate¹, je bila zelo dovzetna za socialistične ideale, ki so v šestdesetih letih 20. stoletja predvsem zelo obetali v Čilu². ZDA so to komentirale kot »radikalne« in »nacionalistične režime«, ki si prizadevajo za »izboljšanje življenjskega standarda«. »Te zahteve so bile v nasprotju z ameriški pričakovanji in »politični in ekonomski klimi primernima za zasebno vlaganje«. Glavni strateg George Kennan je svetoval, da bi morali »nehati govoriti o nejasnih in nerealnih ciljih, kot so človekove pravice, dviganje življenjskega standarda in demokratizacija« in bi morali ukrepati s silo, ne da bi jih motili idealistični slogani o altruizmu« (Chomsky 2005, 29). Preden so se ZDA odločile, da iz države Čile naredijo svojega poskusnega neoliberalnega zajčka, so si leta 1954 prizadevali za strmoglavljenje prve demokratične gvatemalske vlade, ker naj bi postala grožnja sosednjemu Hondurasu in Salvadorju. Gvatemala je namreč sprejela agrarno reformo, ki je s socialnim programom pomagala kmetom in delavcem in se bojevala proti tujim podjetjem. Glavni »problem« latinskoameriških držav je bil namreč ta, da jih je bolj skrbelo za blaginjo svojih državljanov kot vlaganje v zasebni kapital. Prepričani so bili,

¹ Simon Bolivar je bil venezuelski vojaški in politični vodja, ki je igral veliko vlogo pri osamosvajanju latinskoameriških držav izpod jarma španskega imperija. Emiliano Zapata je bil eden izmed voditeljev v mehiški revoluciji. Njegova zapuščina se manifestira v oblikovanju gibanja Zapatistov.

² Salvador Allende je bil leta 1970 v Čilu izvoljen za predsednika. V zgodovini velja kot prvi marksistično demokratično izvoljen predsednik. Njegova politika nacionalizacije in kolektivizacije si je prislužila nestrinjanje ZDA, ki so posledično tudi pomagale pri državnem prevratu 11.9.1973, ko je oblast prevzel Augusto Pinochet.

da bi morali oni biti koristniki svojih naravnih virov, kar pa ni bilo v skladu s prepričanjem ZDA, ki so si kot investitorji lastili njihove vire. Latinskoameriške države so bile veliko bolj dojemljive za zasebne vlagatelje in so kljub vsem katastrofalnim posledicam bile države, ki se podrejajo bogatejšemu sloju. Morda bi temu izkoriščanju res lahko pripisali izraz novodobni kolonializem, saj večina prebivalstva, razen peščice bogatih, nima nobene koristi od proizvodnje v lastni državi. Je superiorna oblika odtujenega dela, kot je o njem pisal že Karl Marx, saj ne koristi eliti doma, ampak v tujini.

Politika washingtonskega konsenza³ je odprla nacionalne ekonomije za tuje investicije in jih naredila bolj ranljiva za nihanja finančnih trgov hkrati pa bolj odvisne od osi, ki jo sooblikujejo Wall Street, finančno ministrstvo ZDA in mednarodne finančne ustanove. To se odraža v ponavljajočih finančnih zlomih »nastajajočih trgov« - Mehika 1994, vzhodna Azija, Rusija 1998 in Argentina 2001.

Ena glavnih zahtev državam je bila, da morajo liberalizirati svoje kapitalske trge – to je dovoliti svobodno gibanje kapitala čez svoje meje. Države, ki po splošni presoji vzbujajo velika pričakovanja na finančnih trgih, so delež množičnega priliva kapitala. Vendar poplava tujega kapitala spodbuja množično presežno investiranje in razvoj presežnih zmogljivosti širokega obsega, ki znižuje dobičkonosnost. Ko tuji investitorji to zaslutijo, je beg kapitala tako obsežen in hiter kot je bil priliv. Za zagovornike washingtonskega konsenza so te krize posledica kulturnih in institucionalnih napak prizadetih družb (Callinicos 2004, 36).

Naomi Klein je v svoji knjigi Doktrina šoka prikazala kako je neoliberalizem v stanju šoka državam vsiljeval svojo teorijo prostega trga. Člani čikaške šole so ugotovili, da je narod najbolj dovzeten za spremembe v stanju transa od kolektivnega šoka. Epski primer uvajanja neoliberalizma in teorije svobodnega trga so Čile iz leta 1973, ko je na oblast z državnim prevratom prišel Augusto Pinochet. Leta kasneje z razkritjem tajnih dokumentov je bilo odkrito, da so mu ameriške in britanske obveščevalne službe pri tem tudi pomagale. Država je

³ Washingtonski konsenz skupaj opisuje neoliberalne regulacije namenjene državam v razvoju, ki so jih prizadele določene oblike krize. Med ustanoviteljicami konsenza je bila Svetovna banka, Mednarodna denarni sklad in Ameriško finančno ministrstvo. Med regulacije sodi: stroga fiskalna politika, davčna reforma, prosti trg, privatizacija državnih podjetij, deregulacija, ipd.

takoj za tem sprejela uničevalne neoliberalne ukrepe, ki so vodili v večanje brezposelnosti, padec življenjskega standarda in masovno revščino. Vendar Čile so bile samo poskusni zajček, kjer so preizkušali kaj je pri njihovi teoriji dobro in kaj slabo. Čilu so sledile še druge države, predvsem veliko igrišče so dobili s padcem berlinskega zidu in osvobajanju držav vzhodne Evrope izpod jarma socializma. Naomi Klein piše, da je Michael Bruno, vodilni ekonomist za razvojno ekonomijo v Svetovni banki, leta 1995 pred petsto ekonomisti iz osemindesetih bank izjavil, da obstaja soglasje o »ideji, da dovolj velika kriza utegne šokirati sicer obotavljive politike, da bodo uvedli reforme, ki spodbujajo produktivnost. Politična ekonomija globokih kriz običajno prinese radikalne reforme s pozitivnimi izidi.« (Klein 2001, 349).

Ko države zaidejo v stanje šoka ali krize, se jim ne sme pomagati, ker preden se lahko stvari izboljšajo, se morajo drastično poslabšati. Le na povsem porušeni temelji je mogoče graditi nove, bolj stabilne. Ko govorimo o tem kot o uvajanju pravil svobodnega trga, je to zastrašujoče. Če pa bi se zgodila kriza, ob kateri bi lahko uvedli spremembe do bolj pravičnega sveta, bi bila destrukcija vsega starega zaželena. Morali bi samo vedeti proti kakšnemu sistemu težimo in kakšni želimo, da so naši cilji. Če naša želja ne bi bila ponovna afirmacija kapitalizma ali razširjenje neoliberalizma ali kakršnekoli druge oblike kapitalskega izkoriščanja v državah, potem bi bile spremembe dobrodošle in zaželeni.

2.1 TINA vs. TAMA

Preden opredelimo nove paradigme drugačnega sistema, moramo najprej opisati paradigmo, ki je ključno zaznamovala neoliberalizem. TINA »There is no alternative!« oziroma »Ni alternative!«, slogan nekdane britanske premierke Margareth Thatcher. Slogan je zaživel v osemdesetih letih 20. stoletja, ko sta Margareth Thatcher in Ronald Reagan utrjevala temelje neoliberalizma v Ameriki in po svetu. V tistem času so politiki svetovnega kova veliko energije in časa vložili v to, da so nas prepričali, da alternativnega in boljšega sveta v primerjavi s takratnim ni in nikoli ne bo. Kljub temu se je zmožnost razmišljanja

razblinila, ko je padel berlinski zid. Po tem dogodku je za ves »razviti svet« veljalo, da alternativ ni in da smo se znašli na koncu zgodovine.

ZDA so bile po drugi svetovni vojni absolutna svetovna velesila, tudi na račun šibkosti drugih trgov zaradi vojne. Vendar so se v 70. letih 20. stoletja strategije ameriške zunanje politike spremenile. Amerika je namreč utrpela poraz v Vietnamu in končala se je tudi njena absolutna svetovna ekonomska premoč. ZDA so tako odstopile od svojih ideoloških zasedanj držav, kot so to naredile v Iranu 1953, Gvatemali 1954, Libanonu 1956, Dominikanski republiki 1965 in Čilu 1973. Njihova pozornost in moč se je usmerila v ohranjanju svojega statusa, statusa quo. Združeni narodi so 70. leta 20. stoletja razglasili za »desetletje razvoja« in ta dekada je bila znana kot čas »novega mednarodne ekonomske ureditve«. Razvojne politike so ugodno vplivale na gospodarstva nerazvitih področij sveta in ko je OPEC⁴ dvignil cene nafte, so Američani vedeli, da je čas za reakcijo. Protiutež je prišla v obliki agresivnega neoliberalizma in t.i. washingtonskega konsenza, ki ga je okronal izraz TINA (Wallerstein 2001).

Naposled je neoliberalizem stopil na mesto ekonomske pravovernosti. V 80. letih 20. stoletja sta Ronald Reagan v ZDA in Margareth Thatcher v Veliki Britaniji uspešno vpeljala politiko prostega trga. Ob koncu desetletja je postalo svetovno prizorišče zelo naklonjeno generaliziranju teh novosti. Na eni strani je dolžniška kriza, ki je izvirala iz recesije na začetku 80. let, podelila Mednarodnemu denarnemu skladu in Svetovni banki potrebne vzvode, s katerimi sta vlade države tretjega sveta prisilila, da so sprejele neoliberalne programe »strukturne prilagoditve«. Propad komunizma je zlasti ZDA omogočil, da so spodbujale nove režime v srednji in vzhodni Evropi ter nekdanji Sovjetski zvezi in potegnile njihovo državo na visoko konkurenčno svetovno tržišče. Zmagoslavje ideje je bilo povsem absolutno, ko so jo sprejeli široki krogi mednarodne levice. Izraz »tretja pot« se je pojavil kot slogan administracije Billa Clintona. Z gorečnostjo sta jo pridigala tudi Tony Blair in njegov politični svetovalec, znan pristaš tretje poti, Anthony Giddens. »Tretja pot, ki je sama sebe oklicala za levo sredino, je tako morala sprejeti neoliberalno ekonomijo in avtoritarno družbeno politiko« (Callinicos 2004, 4).

⁴ The Organization of the Petroleum Exporting Countries je združenje dvanajstih držav (Alžirija, Angola, Ekvador, Irak, Iran, Kuvajt, Libija, Nigerija, Katar, Savdska Arabija, Združeni Arabski Emirati in Venezuela) s sedežem na Dunaju. OPEC je lahko reguliral cene nafte dokler niso odkrili ogromne količine nafte na Aljaski, Severnem morju, Mehiškem zalivu in Kanadi.

Danes alternative niso dovoljene in ne obstajajo. Poplava množičnih medijev, državnih ideologij, strokovnjakov in intelektualcev nas z vseh smeri prepričuje, da živimo v najbolj ekonomsko razvitem gospodarskem modelu, v najbolj enakopravnem političnem sistemu in imamo največ svoboščin in pravic kot kadarkoli prej. Zakaj bi torej razmišljali o alternativah, če smo dosegli najvišjo stopnjo zgodovinskega razvoja? »Konec zgodovine« je povedal Francis Fukuyama⁵ – ne razmišljajte, ampak živite in uživajte s tem kar imate. Ampak to je naša tančica nevednosti.

Medtem, ko svet tone v vedno večje ekološke in finančne probleme, pa obstajajo različna gibanja proti kapitalizmu – eden izmed bolj odmevnih, katerega pripadniki se večajo, je Svetovni socialni forum⁶. P.J. James je v zbirki esejev *Challenging empires* zapisal, da je bila TINA prevladujoči slogan zadnjih desetletij, vendar se zadnje čase pojavlja njeno nasprotje pod sloganom TAMA »There are many alternatives« oziroma »Obstaja mnogo alternativ« (James 2003). Svetovni socialni forum (SSF) je nastal kot odgovor na nasprotovanje medvladnim sestajanjem in odločanjem na teh srečanjih o usodi sveta. Izoblikoval se je kot posledica nenehnih demonstracij in SSF se razlikuje od prejšnjih antisistemskih gibanj v tem, da združuje vse tipe – staro levico, nova gibanja, gibanja za človekove pravice, gibanja, ki delujejo samo lokalno, regionalno, nacionalno in transnacionalno. Zase pravijo, da so neodvisna organizacija, ki se posveča izboljšanju svetovnega položaja z ustvarjanjem partnerstva med poslovnimi, političnimi, intelektualnimi in drugimi družbenimi voditelji pri definiranju in širjenju vprašanj na globalnem seznamu in razpravljanju o njih. »Forum je odprt prostor, kjer se sestajajo civilnodružbene skupine in gibanja, ki nasprotujejo neoliberalizmu in svetu, ki ga obvladuje kapital ali kakršna koli oblika imperializma. Zavzemajo se za planetarno družbo, ki bo osredotočena na človeka kot osebo« (Wallerstein 2004, 278). Ponniah in Fisher pišeta, da je Svetovni socialni forum prinesel nekaj kar so nekateri dolgo

⁵ Francis Fukuyama je politični ekonomist in filozof. Med njegovimi najbolj znanimi izjavami je bila izjava ob koncu hladne vojne in padcu berlinskega zidu leta 1989. Takrat naj bi se boj med dvema ideologijama končal in je prišlo do zmage liberalne demokracije in konec zgodovine same.

⁶ World Social Forum je forum, ki združuje vse drugače misleče družbene skupine. Načeloma se sestaja vsako leto ob istem času kot njihov »kapitalistični nasprotnik« World Economic Forum v Davosu, Švici. Prvo zasedanje SSF je potekalo leta 2001 v Porto Alegre, Braziliji.

smatrali za nemogoče. Zaradi novonastalih lukenj v globalnem neoliberalizmu, so se pojavila gibanja, ki dajejo misliti, da je drugačen svet mogoč (Fisher in Ponniah 2003). Osnova njihovega delovanja je združena v enem samem cilju, to je boj proti posledicam neoliberalizma. Njihov slogan je samo en, to je »Another world is possible« oziroma »Drugačen svet je možen«. Immanuel Wallerstein piše, da sedanjo dobo tranzicije zaznamujeta dve fazi. Prva faza tranzicije je, da se na neki točki tisti, ki so na oblasti ne bodo več borili za ohranjanje zdajšnjega sistema, ampak se bodo trudili oblikovati nov sistem, ki bo verjetno še bolj hierarhičen, z večjimi privilegiji in neenakostmi kot je sedanjí. Druga karakteristika prehoda je globoka negotovost, ker je nemogoče napovedati kakšen bo izid sprememb. Slednje je osnova, na katero se osredotoči SSF (Wallerstein 2002).

Strategija prehoda SSF je na kratko sestavljena iz štirih delov. Prvi poudarek je na nenehni, odprti debati o prehodu in o tem kakšen bo končni izid. Naslednji poudarek je na tem, da se trenutne zahteve in potrebe ne smejo zanemariti, ker lahko s tem antisistemska gibanja zgubijo podporo. Kljub temu, da se trudijo za drugačen sistem, imajo ljudje probleme v sedanjosti, katere je tudi potrebno reševati. Tretja komponenta temelji na sistematičnem boju proti stvarem, katere si je prilastil neoliberalizem. To se ne nanaša na privatizacijo, ampak na pollašćanje pravice, da lahko posredno vpliva in upravlja s pitno vodo, bolnišnicami, človeškimi telesi ipd. Kot zadnja komponenta pa mora biti konstantni boj za relativno demokratičen in egalitaren svet. Potrebno je prenehati s predvidevanjem kakšen bo alternativni sistem in začeti eksperimentirati z drugačnimi strukturami (Wallerstein 2002).

Ljudje danes ne verjamejo v alternative, ker se oblast tako zelo trudi, da bi jih prepričala, da je sedanjost pravi čas, v katerem želijo živeti in ostati. Zakaj bi vložili vso njihovo energijo in ogrozili svoje življenje za nekaj v kar ne verjamejo najbolj vplivni ljudje na svetu? Spremembe, ki bodo prišle in prišle zagotovo bodo, morajo prinesiti nekaj drugačnega, nekaj svežega. Moramo se naučiti misliti alternativno, drugače, izven meja in svojih okvirjev. Vendar ko bodo spremembe prišle, morajo imeti trdne temelje, ki bodo ostali in se nadgrajevali. Morajo imeti močno pozitivno ideologijo in željo po pozitivnem.

3 KAKO, KDAJ IN ZAKAJ DO DRUGAČNEGA SVETOVNEGA SISTEMA

»Zgodovinski sistemi imajo omejeno življenjsko dobo« (Wallerstein 2006, 101). »Živimo v času prehoda iz obstoječega svetovnega-sistema⁷, kapitalističnega svetovnega gospodarstva, v drug svetovni sistem ali sisteme. Ne vemo, ali bo ta sprememba na boljše ali na slabše. Tega ne bomo vedeli dokler ne pridemo tja, kar se najbrž ne bo zgodilo še kakšnih petdeset let« (Wallerstein 1999, 32). To obdobje bo naporno za vse, vendar še posebej za tiste, ki v trenutnem sistemi uživajo vpliv in moč. Pri izbirah novega sistema imamo na voljo dve možnosti – da oblikujemo in korigiramo sistem kot ga poznamo danes in ohranimo nepravico, neenakost in hierarhijo. Lahko pa se odločimo za drugačen sistem, resnično demokratičen in pravičen, sistem, katerega si bomo prebivalci izbrali sami izraza tančice nevednosti in na našo izbiro ne bo vplivala monarhija, absolutni vladar, bog ali lastniki produkcijskih sil. Pomanjkanje alternativ in strah pred neznanim lahko povzroči resne tesnobe in nasilje, saj si ljudje v zelo nestabilnih okoliščinah prizadevajo ohraniti pridobljene privilegije in hierarhične položaje. Michael Albert v knjigi Parecon predstavi argument katerega se verjetno marsikdo posluži, ko mu je predstavljena ideja ali zamisel o alternativnem sistemu. Pomisleki se manifestirajo kot vprašanja zakaj bi investirali čas in energijo v iskanju neke nove rešitve, ko nam celo življenje govorijo, da je kapitalizem to kar iščemo. »Ves čas nam govorite kako vpliven in vseobsegajoč je kapitalizem. In mi vam verjamemo« (Albert 2004, 8).

Če spremembe ne bodo pripeljale do povsem nove ekonomije, bi bil boj zaman in bi se čez nekaj časa vrnil nazaj v kapitalizem. V kratkem odgovoru, ki ga je ponudila Margareth Thatcher, da alternative ni, obstaja protiargument, da alternativa je, ampak jo je treba ustvariti.

John Rawlsova teorija pravičnosti je ena izmed tistih, ki predstavljajo osnovo, ko razmišljamo o alternativnih ureditvah. Kljub temu, da se izogiba besedam, kot so revolucija, spremembe, kapitalizem, komunizem, ki jih pogosto uporabljamo,

⁷ Wallersteinova analiza svetovnih-sistemov trdi, da svetovni-sistem ni sistem sveta, temveč sistem, ki je svet in ki bi lahko – in večinoma tudi je – obsegal območje, manjše od vsega planeta. Svetovna-ekonomija je velika osna delitev dela z več političnimi centri in več kulturami (Wallerstein 2006, 137).

ko razmišljamo o alternativah, nam njegov tekst kljub temu daje dobra izhodišča. Njegova teorija namreč temelji na tem, da posamezniki dejavno sodelujejo v izbiranju nove družbe. Posamezniki so tisti, ki določajo kaj bodo temeljne pravice in dolžnosti, kakšna bo ustanovna listina družbe. Bistvena lastnost te situacije, ki je nekakšno »naravno stanje« je, da posamezniki ne vedo kakšna bo njihov položaj v novo oblikovani družbi, kakšen bo njihov razredni položaj in družbeni status, ali bodo premožni ali revni, kakšne sposobnosti bodo imeli. Pri oblikovanju nove ureditve je tako ključno, da so vsi v podobnem položaju in tako nihče ne more določati načel tako, da bi dajal prednost svojim razmeram. Sistem pravičnosti kot poštenosti bo pravičen, če se bodo vsi sodelujoči akterji družno dogovorili o splošnem sistemu vrednot.

Eno izmed dveh načel pravičnosti Rawls izpostavlja kot ključno je, da naj ima vsaka oseba pravico do kar najbolj široke osnovne svobode, združljive s podobno svobodo za druge. »To se nanaša na osnovno strukturo družbe, saj dodeljevanje pravic in dolžnosti uravnava porazdelitev družbenih in gospodarskih ugodnosti. Osnovne svoboščine državljanov so politična svoboda (pravica voliti in biti izvoljen v javno službo), skupaj s svobodo govora in zborovanja; svoboda vesti in svoboda mišljenja; osebna svoboda skupaj s pravico do imetja (zasebne) posesti; ter svoboda pred samovoljnim priporom in zaplembo, kot jo določa koncept vladavine prava« (Rawls 1997, 350). Načelo zahteva, da so vse te svoboščine enake za vse, kajti državljani pravične družbe naj bi imeli enake osnovne pravice.

3.1 TEORIJA SVETOVNIH-SISTEMOV

Immanuel Wallerstein, teoretik teorije modernega svetovnega-sistema, meni, da danes živimo v svetovnem oziroma kapitalistični svetovni-ekonomiji, kjer enota analize ni država ampak celoten svet. »V svetovni-ekonomiji obstaja več ohlapno povezanih političnih enot, ki se združujejo v meddržavne sisteme. V svetovni-ekonomiji se združujejo različne religije, govorijo se različni jeziki, ni enotne politike in kulture. Edina stvar, ki je enotna svetovnemu-sistemu je, da delitev dela, vzpostavljena znotraj njega. Kapitalistični svet, v katerem živimo,

izvira iz 16. stoletja, ki je obstajal predvsem na področjih Evrope in v Amerikah in je zmeraj bil kapitalističen« (Wallerstein 1999, 33).

Ker je svetovni-sistem sestavljen iz množice različnih nacionalnih držav, ki nimajo veliko skupnega, jih druži le delitev dela. Kapitalistični sistem in svetovna-ekonomija bivata v simbiozi saj eden brez drugega ne moreta učinkovito obstajati. V svetovnem-sistemu brez kapitalizma, bi politični interesi premagali ekonomske in neskončna akumulacija ne bi bila več prioriteta. Kapitalizem za svoj obstanek prav tako potrebuje močno državo, saj brez tega ne morejo obstajati relativni monopoli. »Če država ni močna, proizvajalcem ne more prenašati finančnih transferjev in jim dopuščati eksternalizacije stroškov« (prav tam, 41).

Kapitalizem niso zgolj ljudje, ki ustvarjajo produkte, produkti, ki se prodajajo na trgu in lastniki proizvodnje, ki to omogočajo. Kapitalizem je sistem, ki daje prednost neskončni akumulaciji kapitala. Pomen tega je relativno preprost – kapital se akumulira, ne zato ker bi trg to potreboval, ampak zgolj z namenom, da se akumulira še več kapitala. Kapitalistična svetovna-ekonomija je zbirka številnih med seboj povezanih institucij, med katerimi je bolj bistven trg oziroma trgi in podjetja, ki tekmujejo na trgih. Trg je lokalna struktura, kjer posamezniki ali podjetja prodajajo in kupujejo dobrine in virtualna, neprostorska ustanova, kjer se dogaja enak tip menjave. Virtualni svetovni trg je realen, kolikor vpliva na vse odločanje, vendar nikoli ne deluje povsem svobodno, brez posegov. Popolnoma svobodni trg deluje le kot ideologija in nikoli kot vsakdanja realnost. Če bi bil trg de facto svoboden, ne bi omogočal neskončne akumulacije kapitala. V resnično svobodnem trgu bi bili vsi produkcijski dejavniki resnično svobodni. Na trgu bi se pretakale svobodne informacije, vsi prodajalci in kupci bi vedeli za produkcijske stroške. »Na takem popolnem trgu bi bilo zmeraj mogoče, da bi kupci barantali s prodajalci, tako da bi imeli absolutni minimalni dobiček. Tako nizka raven dobička bi povzročila, da bi postala kapitalistična igra za proizvajalce popolnoma nezanimiva, s čimer bi spodnesli ves sistem« (Wallerstein 2006, 36).

Kapitalizem in trg najbolje funkcionirata kjer so kvazimonopoli⁸. Popolni monopoli so prepovedani, zato država in lastniki produkcijskih sredstev iznajdejo drugačne načine kako uveljavljati in ohranjati svojo moč na trgu: s časovno zaščitnimi patenti, državnim omejevanjem izvoza in uvoza ali državne podpore in davčne olajšave (prav tam).

»Osnovna delitev dela v kapitalistični svetovni-ekonomiji deli produkcijo na centralne in periferne produkte. Center-periferija je relacijski koncept. Centralni procesi se navadno zgoščajo v nekaj državah in obsegajo večino produkcijskih dejavnosti v teh državah. Periferni procesi so navadno razpršeni po velikem številu držav in obsegajo večino proizvodnje teh držav. Države, ki imajo uravnoteženo mešanico centralnih in perifernih procesov, imenujemo polperiferne države« (Wallerstein 2006, 39). »Center so razvite dežele, v katerih prevladujejo upravljavske dejavnosti terciarnega in kvartarnega sektorja; periferija so nerazvite dežele, v katerih prevladujejo izvršilne dejavnosti primarnega sektorja, polperiferija pa države v razvoju, v katerih prevladuje mešanica upravljavskih in izvršilnih dejavnosti raznih sektorjev svetovnega gospodarstva« (Popović v Wallerstein 1999, 148).

Kvazimopoli imajo omejen rok trajanja, kar ustreza cikličnim ritmom svetovne-ekonomije. Največja vodilna industrija bo največji spodbujevalec razširjanja svetovne-ekonomije in bo spodbujala največjo akumulacijo kapitala. Razvite industrije so spodbujevalke nenehne akumulacije. To vodi k večjemu zaposlovanju, višjim mezdami in splošnemu občutku blaginje. Ker se na trgu pojavi vse več podjetij in njihovih proizvodov, ki presežejo obseg povpraševanja, se dobički zmanjšujejo. Na določeni točki se neprodani proizvodi nagrmadijo in nadaljnja proizvodnja se upočasni. Ko se to godi, se ciklična krivulja svetovne-ekonomije obrne, govorimo o stagnaciji in

⁸ Prodajalci imajo vedno najraje monopole, kjer lahko tedaj ustvarjajo razmeroma širok zev med produkcijskimi stroški in prodajnimi cenami in dosegajo visoke dobičke. Seveda je popolne monopole izjemno težko ustvariti in so redki, kvazimonopoli pa niso redki. Najbolj potrebna je podpora mašinerije razmeroma močne države, take, ki lahko zagotovi kvazimonopole. To je mogoče storiti na veliko načinov. Eden od temeljnih je sistem patentov, ki »izumu« zagotovi pravice za določeno število let. Rok patentov sicer poteče, a za določeno obdobje omogočajo kvazimonopol. Drug način je omejevanje izvoza in uvoza (t.i. državni protekcionistični ukrepi). Tretji način so državne podpore in davčne olajšave. Četrti način je, ko močnejše države šibkejšim državam onemogočijo oblikovane protekcionističnih ukrepov (Wallerstein 2006, 37).

nazadovanju (recesiji). »Stopnja nezaposlenosti se dvigne in proizvajalci se trudijo nižati stroške s selitvijo proizvodnje, kar vpliva na znižanje plač v centralnem območju, kupna moč porabnikov je manjša« (Wallerstein 2006, 42).

3.2 KONDRATIEVSKI CIKLI

Ti procesi so tako imenovani kondratievski cikli po ruskem ekonomistu Nikolaju Kondratiev⁹, ki je definiral in časovno opredelil pomembnost dolgih ekonomskih ciklov. V začetku 20. stoletja je Nikolaj Kondratiev s preučevanjem plač, obrestnih mer, cen surovin, trgovanjem s tujino in različnih kazalnikov, raziskoval gibanje svetovnega trga. Njegovo mnenje je namreč bilo, da je možno s spremljanjem ekonomskega, socialnega in kulturnega življenja napovedati gibanje ekonomije in bodočih ekonomskih dogodkov. S svojim raziskovanjem se je lahko veliko bolje osredotočil na gibanje svetovnega trga in ne samo domačega. Ekonomski cikli načeloma pomenijo menjavo časovnih razdobj s hiperprodukcijo in s pomanjkanjem, razdobja z brezposelnostjo in prezaposlenostjo, inflacijo in deflacijo, obdobja s pretiranim varčevanjem in pretiranim trošenjem, s pretiranim investiranjem in s stagnacijo. Vse navedeno se ciklično izmenjuje, Nikolaj Kondratiev je izračunal da en cikel, ki vsebuje razcvet, upadanje, krizo in poživitev traja med 53 – 60 let (Kenda in Bobek 1997)

V kondratievskih ciklih najdemo štiri različne faze, ki označujejo gibanje gospodarstva. Obdobje t.i. rasti traja do 25 let in je obdobje, za katerega je značilna rast cen, nižanje brezposelnost, vzpon produktivnosti in relativna stabilnost cen. Zaradi vseh teh dejavnikov so za to značilni tudi večji socialni premiki oziroma socialni zahtevki. V nekem trenutku ponudba začne presegati povpraševanje in posledično pride do padca cen. Profiti padejo, pade kupna moč, zmanjša se povpraševanje po delu, pride do odpuščanja delavcev, investicije padejo. Ti dejavniki zaznamujejo drugo fazo, to je faza recesije. V zgodovini naj bi najhujša obdobja te faze zaznamovali t.i. vrhunci, ki se odražajo

⁹ Nikolaj Kondratiev je bil ekonomist v Stalinovi Sovjetski zvezi. Preučeval je dolge ekonomske cikle zahodnih kapitalističnih držav, ki so trajali med 50 in 60 let, katerim je po obdobju rasti sledila recesija. Stalin ga je obtožil, da je kulaški profesor in je po osmih letih zapora zahteval njegovo usmrnitev.

v vojnah – vojna leta 1812, državljanska vojna, prva in druga svetovna vojna (Fisher 1998).

To obdobje recesije je relativno kratko, traja med tri do pet let. Za tem obdobjem pride obdobje relativne rasti in obilja, kjer se gospodarstvo navidezno pobere in vzdržuje stabilne cene. Zadovoljstvo in želja po porabi se večata in potrošnja je prevelika. Do tega trenutka pride v sedmih do desetih letih. Temu sledi faza recesije, ki jo zaznamuje strogo gospodarsko omejevanje. To je obdobje triletnega kolapsa, povečanja brezposelnosti, nižanja plač in obrestnih mer na najnižjo raven. Obdobje recesije je idealno obdobje za spreminjanje in sprejemanje novosti. Je obdobje, ko se trg »prečiščuje«, ekonomija potrebuje čas, da se ponovno afirmira in je zato bolj dovzetna za novosti. To je obdobje, ko so inovacije v najvišjem porastu in rešujejo obdobje krize. Socialne zahteve oziroma vrednote, ki so se pojavile v obdobju rasti, so sedaj družbeno sprejete (Von Baranov 2004a).

Kondratiev je dokazal, da so vsako ponovno rast zaznamovala večja temeljna odkritja. Leta 1770 so bile statve, leta 1830 železnica, 1870 bencinski motor in elektromotor in leta 1975 mikroelektronika, komunikacije, informacijska tehnologija (Kenda in Bobek 1997, 215).

Immanuel Wallerstein kondratievске cikle deli samo na dve fazi: fazo A (ekspanzija) in fazo B (stagnacija). Politični ukrepi držav naj bi blažili fazo B, ker se s tem želijo izvleči iz te faze. Ko se kondratievski cikel konča, se situacija nikoli ne vrne na začetek cikla, odnosi nikoli niso več povsem enaki. Države sprejemajo kratkoročne rešitve, ki ustvarjajo probleme na dolgi rok, da bi se izbile iz faze B. Wallerstein to opiše kot t.i. stoletni trend, kar pomeni, da se z reševanjem srednjeročnih problemov in vzpenjanjem po krivulji, poveča verjetnost, da naletimo na dolgoročni problem. To lahko ponazorimo s primerom delovanja kapitalistične svetovne-ekonomije. V določeni fazi kondratievskih ciklov produkcijski proces postane manj donosen in se preusmeri v proces nižanja stroškov. V centralnem območju se brezposelnost večja, kar vpliva na znižanje povpraševanja. Način za ponovno vzpostavitev povpraševanja je, povišanje plač delavcem v centralnih območjih, kar se pogosto dogaja v zadnjem delu kondratievске faze B. Z višjimi plačami sicer pride do povpraševanja, vendar se podjetnikom nižajo dobički. Na svetovni ravni je to

mogoče doseči z zaposlovanjem delavcev iz drugih delov sveta, ker so pripravljeni delati za nižjo plačo. Z vsako novo zaposlitvijo cenejše delovne sile se število teh manjša, kar nas vrne k dolgoročnemu problemu (Wallerstein 2006, 42).

V obdobju, ko recesija prehaja v obdobje ponovnega razcveta, je ekonomija najbolj dovzetna za večje družbene spremembe, kar so v preteklosti izkoriščali arhitekti neoliberalizma, ko so ob večjih družbenih spremembah ljudi šokirali s terapijo šoka. Čeprav ima ta izraz sedaj slabšalno konotacijo, ker se uporablja predvsem v negativne namene, pa je časovno to obdobje res najbolj dovzetno za večje spremembe. Zato si velja zapomniti za naslednjič, ko bo svet zašel v novo krizo, da se že vnaprej pripravijo spremembe, ki bi se brez večjega problema uvedle. Če bi bili pripravljeni na nov sistem, bi se izognili ponovni afirmaciji prejšnjega sistema.

3.3 SELITEV PROIZVODNJE

Ena izmed faz kondratievskih ciklov je faza, ko produkcijski proces postane manj donosen in zato lastniki produkcije premišlujejo o nižanju stroškov, torej selitvi proizvodnje. »Prodajne cene so odvisne od dveh stvari: stopnje monopolizacije možnega trga in efektivnega povpraševanja na tem trgu. To pri kapitalistih postavlja večno dilemo: povečati mezde, ki povečujejo svetovno porabo ali ne izplačati mezd in povečati svoje prihranke/naložbe« (Wallerstein 1999, 34). Če se lastniki proizvodnih sredstev odločijo za povišanje mezd delavcem, je možno, da lahko to pripelje do prevelike obremenitve lastnika. Ta se zato lahko odloči, in kar se v zadnjih desetletjih tudi pogosto dogaja, da seli svojo proizvodnjo na območja, kjer so mezde nižje. Problem lastnika je velik strošek selitve, zato mora biti območje, ki ga izbere za selitev, ugodno. »Stroški dela morajo biti na področju, kamor se seli proizvodnja, veliko nižji, saj bo proizvajalec plačal stroške prenosa na novo lokacijo in višje transakcijske stroške« (Wallerstein 1999, 36). Zgodovinsko gledano so lastniki najprej izbirali območja, ki so bila geografsko bližje, vendar jim s ponavljajočimi se krizami in nenehno selitvijo teh območij primanjkuje. Območja in delavci, ki si jih izbirajo, so večinoma skupine, ki nimajo izkušenj z urbanim okoljem in denarnim

gospodarstvom. Ker se kulturno razlikujejo, so sprva dezorinetirani in neorganizirani. Kljub vsemu so plače, ki jih dobivajo, višje kot tiste, katere bi imeli, če bi ostali v starem okolju (Wallerstein 1999, 37).

Vendar je vsaka selitev, ki jo lastnik izpelje, le začasna rešitev. V roku nekaj let se delavci oblikujejo v skupino ljudi, ki se s časoma nauči, da ima nekatere pravice in se za njih tudi bori. Lahko se oblikujejo v sindikalne skupine in zahtevajo spremembe. Nastopi trenutek, ko lastnik odloči ponovno za ponovno menjavo lokacije svoje proizvodnje. Pogajalska moč delavcev je resna grožnja neoliberalizmu, saj se bodo delavci formirali v ogromne svetovne skupine z resno pogajalsko močjo.

V 20. in 21. stoletju se časovna doba proizvodnje na teh območjih krajša, kar je moč pripisati večji demokratizaciji in predvsem razvoju množičnih medijev. Čeprav mogoče povsem nepomemben faktor v tej ekonomski teoriji, so mediji postali pomembno orodje pri osveščanju ljudi o svetovnih dogodkih. Vendar kljub temu, da ljudje to vedo, še ne pomeni, da so pripravljeni na spremembe.

In zato trdim, da bo slej ali prej prišlo do nekakšne spremembe v svetovnem gospodarstvu, ker bo lastnikom proizvodnje zmanjkalo območij, kamor bodo selili svojo proizvodnjo. Na tej točki bomo soočeni z odločitvijo, kako bomo naprej razvijali naše gospodarstvo in naše vrednote. Selitev proizvodnje nazaj v centralne države bi pomenilo velike višje mezde za delavce in manjše premoženje za lastnike. Če se oklenemo reforme starega sistema, je možno, da bo proizvodnja ponovno začela rotirati. Problem je, da maksimalna proizvodnja v teh delih sveta pomeni veliko ekološko obremenitev, katere naš planet najbrž ne bi prenesel, še posebej, če ga bomo zasičevali s fosilnimi gorivi.

Skrb za okolje pa spada med stroške, katere so lastniki proizvodnje do zdaj zanemarjali, saj niso sodili med obvezne stroške. Zaradi tega so svet pripeljali na rob uničenja, vendar kljub temu ne dopuščajo alternativ, ker bi s tem zamajali njihov hierarhični položaji. »Stroške lastnikove proizvodnje lahko razdelimo na tri glavne grobe dele: izdatki za mezde, izdatki za davke in nakup strojev in materialov« (Wallerstein 1999, 35).

Obstajajo pa trije skriti stroški, ki ni nujno, da jih proizvajalec plačuje. To so stroški odlaganja odpadkov (predvsem strupenih), stroški obnavljanja surovin in infrastrukturni stroški. Osnovni način minimiziranja stroškov za odpadne snovi

je, da se jih odlaga na javno območje brez pomisleka o posledicah vpliva na okolje. Če so odpadki strupeni, so škodljivi za ekosfero in na tej točki postanejo družbeni problem. Vendar pogubnim posledicam se lastniki lahko izognejo na enak način kot s selitvijo na druga ruralna območja. Šele v zadnjih par letih je družba doumela kako katastrofalne posledice na okolje ima brezskrbno odlaganje odpadkov (Wallerstein 2006, 107).

Naslednji problem je obnavljanje surovin. Kupci in prodajalci v vseh 500 letih s surovinami niso ravnali racionalno, ker niso verjeli, da se bodo morda povsem izčrpale. Sedaj pa smo na točki, ko surovin primanjkuje in se stroški zanje višajo in je potreba za alternativne vire višja kot kadarkoli prej.

Kot tretji so stroški infrastrukture, kateri vplivajo na višje proizvodne stroške, če jih morajo lastniki plačevati sami. Vse to in še morebitno plačevanje glob, ki jih lastniki proizvodnje dobijo zaradi malomarnosti, so stroški s katerimi se lastniki soočajo zadnjih par desetletij in lahko vplivajo na njihov dobiček (Wallerstein 2006, 108).

Med ostalimi stroški so tudi davki, ki s časom narašča. Davki so vedno bili in vedno bodo temeljni element družbene organizacije. Kdo in koliko pa jih plačuje, je predvsem stvar neskončnega političnega boja. V modernem svetovnem sistemu obstajata dva ključna razloga obdavčitve. Prvi je vzdrževanje državne infrastrukture, s katerimi zagotavljajo varnost, gradijo infrastrukturo in zaposlujejo javno uradništvo. Ti stroški so neizbežni, čeprav obstajajo razhajanja koliko se naj ta sredstva porabijo in v kolikšnem obsegu. Drug razlog obdavčitve je posledica politične demokratizacije, ki je pripeljala do državljanskih zahtev po izobrazbi, zdravju in vseživljenjskem dohodku. Zaradi vseh teh elementov se delež davkov v celotni strukturi proizvodnih stroškov podjetij nenehno zvišuje (Wallerstein 2006, 109-110).

4 KRITIČNA TEORIJA

Dezintegracija v sodobni zahodni družbi človeško energijo in njegove spretnosti spremeni v blago, ki se brez uporabne sile in brez prevare zamenjuje pod tržnimi pogoji. Človeške spretnosti so brez menjalne vrednosti, če pri danih tržnih razmerah ni povpraševanja po njih. »Nakopičeni predmeti, tisto, kar je mrtvo, je več vredno kot delovna sila in človeške moči, vse tisto kar je živo« (Fromm 2010, 109). »Za naš značaj v kapitalističnem sistemu je značilno, da menjuje in sprejema, da baranta in troši. Vse postane predmet menjave in potrošnje, tako duhovne kot materialne dobrine« (prav tam, 113). Sodobni človek ima veliko stvari in uporablja veliko stvari, vendar je zelo malo. V razmerju do svojega sveta je zelo nebogljen, ker sicer obvladuje naravo, vendar je od tega povsem odtujen. Stroji mu omogočajo, da doseže veliko brez veliko dela, brez da bi bil veliko (prav tam, 342).

Vloga in naloga kritične teorije je v moderni obrnjena na glavo. Bauman piše, da je zbledela njena naloga obrambe zasebne avtonomije in obrambe pred zatiralsko vladavino vsemogočne brezosebne države in njenih birokratskih krakov. Zdaj je njena naloga ravno obratna, t.j. da brani prav to državo, ki posameznike spreminja v konformistična bitja in iz njih ustvarja individume, ki so tako vpeti v obstoječi sistem, da se lahko opredelijo samo znotraj obstoječega sistema in se ne zavedajo svojih de facto zmožnosti. Samokritika in samocenzura je posledica privatizacije modernega impulza. Posamezniki se obračajo stran od družbenega prostora. Izpraznitev javnega prostora je povzročila zasuk od zainteresiranega državljana k sebičnemu posamezniku (Bauman 2002). »Naloga, oblikovati nov in boljši red namesto starega in pomanjkljivega, danes ni več na dnevnem redu – vsaj ne na dnevnem redu tiste sfere, v kateri naj bi domovalo politično delovanje« (Bauman 2002, 11).

Wacquant piše, da je trenutno stanje kritičnega mišljenja hkrati skrajno močno in strašansko šibko. Močno predvsem zato, ker naše teoretske in empirične kapacitete za razumevanje družbenega sveta nikdar doslej niso bile tako velike. K temu pripomorejo vednosti in tehnike opazovanja na najbolj različnih področjih od geografije do zgodovine skozi antropologijo in kognitivne znanosti, še posebej razcvet humanistike – filozofije, literature, prava idr. Iz teh področij

pa na žalost izpadeta ekonomija in politične znanosti, ki težita predvsem k legitimizaciji oblasti. Šibkost kritičnega mišljenja je v tem, da si prevečkrat dovoli, da se zapre in zaduši v akademskem mikrokozmu in predvsem, ker je obstalo ob vznožju vseobsegajočega neoliberalnega diskurza, ki je vdrl na vse sfere kulturnega in družbenega življenja. Kritično mišljenje se bori proti ponarejenim kritičnim mišljenjem, ki temelji na besedišču kot je »globalizacija«, »multikulturalizem« in »različnost« in nas vabi, da se podredimo zmagojučim tržnim silam (Wacquant 2006, 176-178).

Bauman povzame po Castoriadis, da je z družbo, v kateri živimo, narobe to, da se je nehala spraševati. »Imamo družbo, ki ne prepozna več nobene alternative sami sebi in zato čuti, da ni več dolžna preverjati, potrjevati, upravičevati (kaj šele dokazovati) veljavnosti svojih izrecnih in neizrečenih podmen« (Bauman 2002, 22). Vendar to še ne pomeni, da se je kritična misel kot taka povsem izgubila. Glavni namen kritične teorije je braniti avtonomnost, svobodo izbiranja, samouveljavljanje in pravico, da smo in ostanemo drugačni. V trenutku, ko se je v zgodovini smatralo, da so ti ideali doseženi in ni več obstajalo strahu pred totalitarnimi apetiti, je kritika načeloma izpolnila svojo nalogo (prav tam).

Delujoči so se osvobodili osebne odvisnosti od vladajočih, vendar se z razbijanjem kolektivnega toka delovanja še vedno držijo v položaju podrejenosti. Kapital temelji na preoblikovanju ljubi v lastnino. Posamezniki na trgu delovne sile vstopajo v svet, kjer je edini mogoči dostop za delovanje in s tem tudi za življenje, prodajanje svoje zmožnosti delovanja. Njihova svoboda jih v nobenem pogledu ne osvobaja podrejanja njihovega delovanja diktatom drugih. Bistvo kapitalizma je, da se odločitve sprejemajo na podlagi lastništva. Nekateri na podlagi svojega lastništva nad sredstvi delovanja ukazujejo drugim, naj delajo, ostali pa na podlagi svoje prikrajšanosti dostopa do sredstev delovanja delajo, kar jim ukažejo drugi (Holloway 2002, 35-37).

Žiga Vodovnik v predgovoru zbornika ¡Ya basta! zapiše, da bi morali ponotranjiti dejstva, da demokracija ni naša legalna struktura. Morali bi sodelovati v manjših dejanjih upora, ki lahko vodijo do večji socialnih gibanj in da se moramo zavedati, da smo navadni ljudje sposobni velikih pogumnih dejanj. »Ljudje še vedno sedijo doma s prekrižanimi rokami, ne vidijo ničesar okoli sebe, delajo se, da so slepi, mrzli, indiferentni. Čeprav trenutno obstaja težnja, da to kar

vidimo sedaj bo obstajalo tudi v prihodnosti, zgodovina uči, da nepričakovano pride do kolapsa institucij, nepričakovanih sprememb v človeškem mišljenju, nepričakovanih uporov proti tiranijam in hitrih zlomov navidezno nepremagljivih sistemov moči. Vendar ne rabijo vsi igrati velikih herojskih vlog v procesih spreminjanja. Majhna dejanja, pomnožena s tisoč, lahko spremenijo svet« (Vodovnik 2003, 12).

Nepokorščina je izhod iz sedanjega stanja. Preklinjanje, sabotaža, odprt upor in kriki proti sistem, zatiranju, izkoriščanju in dehumanizaciji. Razmišljanje in razpravljanje o alternativah je začetna točka o premišljevanju zavračanja kapitalizma. Nov kondratievski cikel lahko privede do prestrukturiranja kapitala in vzpostavitvijo novega vzorca pravil. Drugačen svet bi bil pravičen. Svet, v katerem bi se lahko ljudje obračali drug na drugega kot ljudje in ne kot stvari. Svet, v katerem bi ljudje sami oblikovali lastna življenja.

Spoznanje o napačnosti sveta še ne pomeni, da imamo utopijo, s katero ga želimo nadomestiti. Ne potrebujemo obljube o srečnem koncu, da bi upravičili svoje zavračanje sveta, za katerega mislimo, da je napačen. Izhodišče alternative mora biti zavračanje sveta, za katerega čutimo, da je napačen, zanikanje sveta, o katerem čutimo, da je negativen.

5 ELEMENTI NOVEGA SISTEMA

Če bomo naslednjih petdeset let odločali za temeljno izbiro med sistemi, med čim bomo izbirali? Nedvomno med sistemom, ki bo samo adaptacija zdajšnjega, v katerem imajo nekateri veliko večje privilegije kot drugi, in sistemom, ki bo razmeroma demokratičen in egalitaren. Naš obstoječi sistem je med vsemi zgodovinskimi sistemi pripeljal do največje polarizacije natanko zaradi tistega, kar bi naj bi bila njegova največja odlika, zaradi neverjetnega širjenja proizvodnje vrednosti. V našem sedanjem sistemu je primat nenehne akumulacije kapitala tisto, kar zagotavlja neenakopravnost in potemtakem tudi odsotnost resnične demokratične udeležенosti pri kolektivnem odločanju. Ljudje se bojijo, da bi morali žrtvovati bodisi razmeroma zelo učinkovito proizvodnjo bodisi svobodno in odprto družbo, če bi odpravili ta primat (Wallerstein 1999, 95).

5.1 ELEMENTI PREHODA

Prehod iz enega sistema v drugega verjetno ne bo potekal zlahka predvsem zato, ker se morajo na novo definirati in začrtati ključni pojmi. Ti pa so pomembni zaradi sprejemanja odločitev, ki bi pripomogle k večji enakopravnosti v družbi (Callinicos 2004; Fisher in Ponniah 2003):

- Enaka razvojna izhodišča za vse in odpisi dolgov državam tretjega sveta. Med bolj očitnimi indikatorji neenakosti so države, ki se že tako borijo z raznimi notranjepolitičnimi in družbenimi problemi in so prisiljene porabiti velik delež pridobljen z izvozom za poplačilo finančnim institucijam.
- Vpeljava Tobinovega davka¹⁰ na mednarodne tečajne transakcije. Obnovila bi se neka stopnja političnega nadzora nad finančnimi trgi
- V skladu z brettonwoodskim sporazumom¹¹ iz leta 1944 mednarodna zakonodaja omogoča državam nadzor kapitala, vendar se Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad trudita, da bi države opustile nadzor.

¹⁰ Tobinov davek, poimenovan po ameriškem profesorju ekonomije, Jamesu Tobinu, je bil predlagan z namenom obdavčiti vse valutne transakcije z npr. 0,1%, da bi mednarodne valutne špekulacije bile manj spremenljive ter bile namenjene financiranju trajnostnega razvoja. Predlog ni bil sprejet.

¹¹ Brettonwoodski sistem je veljal kot mednarodni monetarni režim od druge svetovne vojne do začetka 70. let 20. stoletja.

Zato bi bilo smiselno vnovič vpeljati delen nadzor nad pritekanjem in odtekanjem kapitala.

- Uvedba splošnega osnovnega dohodka, da bi imeli delavci boljše pogajalsko izhodišče. S tem niso primorani sprejeti kakršnokoli delo, ker še vedno imajo osnovo za preživetje.
- Nacionalizacija privatizirane proizvodnje je absolutni pogoj k večji enakosti in pravičnosti. Privatizacija koristi samo politiki in direktorjem družb, ki v tem vidijo politično moč ali dobiček.
- Odprava nadzora nad priseljevanjem in razširitev državljanskih pravic. Sedaj nas zaznamuje globalna mobilnost kapitala, nasprotuje pa se mobilnosti dela. Če smo pred dvajsetimi leti slavili podiranje zidov med državami, se sedaj na vse pretege trudimo, da bi jih ponovno postavili.
- Program za preprečitev ekološke katastrofe. Najresnejša dolgoročna grožnja tako človeštvu in planetu izhaja iz procesov uničevanja okolja, ki jih je sprožila neomajna akumulacija kapitala. Da bi se izognili še večjemu uničevanju planeta, bi morali drastično znižati emisije toplogrednih plinov, investirati v proizvodnjo in distribucijo obnovljive energije ter razvoju cenejšega javnega transporta.
- Razpustitev vojaško-industrijskega kompleksa. Ne samo zaradi vedno večjih vojaških izdatkov, ampak tudi zaradi večjega geopolitičnega vojaškega tekmovanja. Vojaška industrija bi se nujno morala preoblikovati v civilne namene.
- Absolutne pravice in enakopravnost za vse. Zagotovljeno mora biti socialno varstvo, enake možnost zaposlitve in enake možnosti za vse. V to se vključuje pravica dostopanja do vseh informacij.
- Manjša vloga mednarodnih finančnih institucij in preklic vseh nepravičnih dogovorov, ki so jih sklenile. Njihova vloga bi se morala zmanjšati na možnost posojil.
- Nova pravila v izmenjavi dobrin. Veljati morajo stroga okoljska, socialna in kulturna pravila. Zdravje, izobrazba, voda in kultura ne smejo postati predmet izmenjave.
- Ukinitev fiskalnih, sodnih in bančnih »zatočišč«, ki omogočajo organiziran kriminal, korupcijo, vse oblike nezakonitega trgovanja, prevare in davčne utaje ter nezakonito delovanje velikih korporacij.

»Na idejo novega in drugačnega sistema se bodo najprej odzvali tisti, ki so privilegirani. Ne moremo pričakovati, da bi kateri koli pomemben segment privilegiranih svoje privilegije opustil brez boja, kratko malo zaradi poziva k moralni odgovornosti ali celo k zgodovinski viziji. Domnevati moramo da bodo poskusili ohraniti privilegije. Vsakršna drugačna domneva je neprepričljiva in nerealistična« (Wallerstein 1999, 69).

Če hočemo zgrabiti svojo priložnost, kar je naša moralna in politična dolžnost, moramo najprej dognati, kaj ta priložnost je in iz česa je sestavljena. Za to pa moramo rekonstruirati okvir znanja, tako da bomo lahko razumeli naravo naše strukturne krize in potemtakem naše zgodovinske možnosti za 21.stoletje. Ko bomo razumeli, kakšne so možne izbire, se moramo pognati v boj, ne da bi imeli zagotovilo, da bomo zmagali. To je ključnega pomena, ker iluzije porajajo le razočaranje in zato depolitizirajo. Naposled mora biti naše taktično delovanje – naša intelektualna, moralna in politična presoja – hkrati neposredno in jasno, a kljub temu pretanjeno in srednjeročno (Wallerstein 1999, 73).

Predhodno obdobje med enim in drugim sistemom je obdobje velikih spopadov, velike negotovosti in velikega spraševanja o strukturah vednosti, najprej moramo dobro razumeti kaj se dogaja.

Potem se moramo odločiti v katero smer hočemo, da se svet obrne. In, nazadnje, dognati moramo, kako naj ravnamo v sedanjem trenutku, da se bo svet zavrtel v smer, ki si jo želimo. O teh treh nalogah lahko razmišljamo kot o intelektualnih, moralnih in političnih nalogah. So med seboj različne, a tesno povezane. Nihče med nami se ne more izogniti nobeni od njih. Naše naloge so izjemno težavne. Dajejo pa nam, posameznikom in skupnosti, možnost, da ustvarimo nekaj, kar bo lahko bolje izpolnjevalo naša skupna pričakovanja. Vsaj poskusimo lahko (Wallerstein 2006, 119).

5.2 KONČNI CILJI

»Ta sistem je po rojstvu v tako imenovanem dolgem 16. stoletju in po razvoju, ki je trajal naslednjih petsto let, zašel v krizo, v kateri je še danes, in v njej bo ostal do okoli leta 2050, ko lahko pričakujemo rojstvo novega zgodovinskega sistema. Krizno spremljajo porodne bolečine, kaos in nasilje, novo zgodovinski sistem pa bo boljši ali slabši od sedanjega, odvisno od moralne izbire« (Popović v Wallerstein 1999, 147).

»Svet leta 2050 bo tak, kakršnega bomo naredili. To daje povsem prosto pot naši spretnosti, predanosti in moralni presoji. Pomeni tudi, da bo to obdobje čas strašnih političnih bojev, saj je tveganje veliko večje kot v tako imenovanih normalnih časih« (Wallerstein 1999, 54).

CILJI (Wallerstein 1999; Fisher in Ponniah 2003):

- Nagrajevanje – motivacija za boljše delo ne bi smela biti zaradi denarja, vendar zaradi boljše kvalitete dela, izboljšanje družbe in okolja ter zaradi priznanja dobrega dela in časti.
- Boljši sistem izbire poklica – ljudje bi opravljali delo, ki bi jih iz kakršnega koli razloga zadovoljevalo. Z omogočanjem, spodbujanjem in organiziranjem opravljanja več poklicnih vlog vsako leto in/ali po vrsti v daljšem časovnem obdobju, bi lahko povečalo splošno zadovoljstvo. Povečala bi se tudi možnost enakosti.
- Učinkovitost – je sredstvo za doseganjem nekega cilja. Ne bi se nagrajevala nenehna akumulacija kapitala, vendar bi se zadovoljevale dejanske potrebe.
- Sprememba gospodarskih struktur oziroma sprememba privatne lastnine, ki je v rokah lastnikov proizvodnje.
- Povezovanje neprofitnih proizvodnih podjetij preko pravega brez monopolistično nadzorovanega svetovnega trga. Regulative, ki bi bile potrebne, bi se nanašale na preprečevanje goljufij, izboljšavo pretoka informacij in pošiljanje opozoril o čezmerni in nezadostni proizvodnji.
- Notranja ureditev proizvodnih enot. Kolektivni interes delavcev in sodelovanje delavcev pri odločanju na vrhu.

- Neenakost ras, spolov in narodov bi z odpravo nenehne akumulacije kapitala odstranila najpomembnejši razlog za neenakost.
- Zmanjšanje elementa ekonomske negotovosti bi vplivalo na stopnjo neenakost, kriminal, izobraževanje in napredek.
- Nacionaliziranje privatnih strateških sektorjev kot so: vodne rezerve in razpolaganje z vodo, produkcija in distribucija elektrike, telekomunikacije, poštne storitve, železnice, podjetja, ki delajo s surovimi materiali, kreditni sistemi, izobraževalni in zdravstveni sektorji.
- Institucije, ki bi obstajale, bi delovale na principu enakosti, solidarnosti, raznolikosti in ekološkem ravnovesju v odnosu do mednarodnih financ in trgovine.
- Plačilo po trudu, saj nekateri v svoje delo vložijo več, kar privede do razlik v prihodku. Vendar ni tekmovanja za prihodke in ni medsebojnega izkoriščanja.
- Ne sme obstajati razred »kapitalistov«, razred, ki bi bil nad vsemi ostalimi in jim ukazoval.

6 ANTIKAPITALISTIČNE VREDNOTE

Sprašujemo se, če bi bilo mogoče iznajti strukturo, ki bi dajala prednost čim večjemu povečanju kakovosti življenja za vse, hkrati pa bi omejevala in nadzorovala sredstva kolektivnega nasilja. Tako bi se vsakdo počutil razmeroma in enako varno ter bi imel kar se da širok spekter osebnih možnosti, ne da bi s tem ogrožal preživetje ali enake pravice drugih. »Do izpolnitve egalitarnega in demokratičnega sistema bi prišlo, če bi vsakdo lahko opravljal delo ali dela, ki bi ga zadovoljevala, in če bi bila v primeru posebne ali nepričakovane potrebe na voljo socialna pomoč. Nazadnje bi morali zagotoviti tudi, da bi ustrezno ohranjali vire biosfere, da ne bi prihajalo do medgeneracijskih zgub in tako tudi ne do medgeneracijskega izkoriščanja« (Wallerstein 1999, 59).

Živimo v času prehoda iz obstoječega svetovnega sistema, kapitalističnega svetovnega gospodarstva, v drug svetovni sistem ali sisteme. Ne vemo, ali bo to sprememba na boljše ali na slabše. Tega ne bomo vedeli, dokler ne pridemo tja, kar se najbrž ne bo zgodilo še kakšnih petdeset let. Vemo pa, da bo to obdobje težko za vse, ki v njem živijo. Težko bo za vplivne in za navadne ljudi. To bo čas spopadov in vse hujših neredov ter tistega, v čemer bodo številni videli zlom moralnih sistemov. Nikakršen paradoks ni, da bo to tudi obdobje, v katerem bo dejavnik »svobodne volje« na vrhuncu, kar pomeni, da ima lahko individualno ali kolektivno delovanje večji učinek na prihodnje strukturiranje sveta, kot bi ga imelo v »normalnejših« časih, se pravi, med življenjsko dobo nekega določenega zgodovinskega sistema (Wallerstein 1999, 32).

Neoliberalizem zahteva status quo z izgovorom, da se bomo revolucije lotili le, ko bomo poznali rešitev. Rešitve pa ne moremo poznati, kljub temu, da nastajajo iz dneva v dan z dinamiko, fluktuacijo in nenehnim ter vzajemnim preizpraševanjem po poti in o poti. »Neoliberalizem se predstavlja kot univerzalen in edini večni in nujen. Ob njem in onkraj njega pa teče vrsta relacij, načinov življenja, smislov početja, podobnosti in različnosti, ki spodkopavajo mogočnost tega enoličnega dejstva. Priča smo širini teoretskega molka in institucionalne gluhonemosti, radikalnim prebivanjem sedanjosti in zasičeni neoliberalni izpraznjenosti« (Gregorčič 2006, 79).

Prehod v bolj substantivno racionalen zgodovinski družbeni sistem ne bo lahek. Ne bo preprostosti, lagodnih političnih razprav ali prijateljskih razgovorov. Določitev prihodnjih temeljev novega sistema bo zaznamoval svet za stoletja. Nikakor nočemo še enega zgodovinskega sistema, v katerem bodo prevladovali privilegiji in bosta demokracija in enakost minimalni. Hočemo se premakniti v nasprotno smer (Wallerstein 1999).

Callinicos in Albert sta v svojih delih že razmišljala o strukturi alternativnih sistemov in oba izhajata iz podobnega izhodišča. V določenih točkah se strinjata, vendar je Callinicos bolj družbeno usmerjen, Albert pa ekonomsko (Callinicos 2004; Albert 2004; Bauman 2002):

1. Pravičnost je nedvomno eden izmed bolj pomembnih elementov, katerega bi alternativni svet vseboval. Pomembno je, da ni pravična samo družbena struktura, ampak da spodbuja posameznike k pravičnemu medsebojnemu vedenju. To je pomembno za razvoj solidarnosti, ki nam v zdajšnjem sistemu resno umanjka. Pravičnost tako obsega svobodo, enakost in solidarnost. Če res živimo v enem svetu, potem bi morala pravila veljati za vse enako. Pravičnost v ekonomskem smislu bi obstajala na podlagi tega, koliko truda in žrtvovanja je bilo vloženega v delo in ne na podlagi tega, koliko bi bilo to vredno na trgu. Za posameznike v sedanjem sistemu je namreč značilno, da razmišljajo s svojimi denarnicami. Plača in socialni prispevki delavcev so sedaj odvisni od tega, koliko je blago, ki so ga izdelali, vredno na trgu. Vendar bi bilo veliko bolj pravično, da je višina plače povezana s količino truda, ki ga delavci vložijo v svoje delo.
2. Učinkovitost je druga zahteva. Morda sliši preveč kapitalistično, ker je se sedaj opravičujejo z ekonomsko učinkovitostjo. Trg nagrajuje tekmovalne odnose in ne sprejema solidarnosti. Ustvarja ekonomsko neenakost in razredne delitve. Ne ozira se na pomanjkanje socialnih dobrin, vendar ima vedno posluš za individualna dejanja. Teži k osvobodili posameznika potrebe po delovanju v družbi in podpira individualne potrebe ter spodbujajo tekmovalnost. Družba, ki se ekonomsko ne razvija in raste,

na neki točki tehnološko stagnira. Primerna opcija v alternativnem sistemu bi bila, da bi obstajalo veliko proizvodjalnih zmožnosti sistema, v okviru katerega bi ljudje imeli na voljo večji razpon. Če ima človek več možnosti širiti svoje proizvodjalne zmožnosti, potem sistem postane združljiv z zahtevami po pravičnosti, demokraciji in preživetju.

3. S solidarnostjo se izkazuje spoštovanje okoliščin in blaginje drugih, ki sobivajo v ekonomskem sistemu. Spodbujati se morajo socialne vezi in empatija, ki v drugačnem sistemu ne delujejo asocialno in spodbujajo solidarnost. V navezavi s pravičnostjo, se solidarnost izkazuje tudi na tak način, da se prihodek posameznika ne poveča na račun nekoga drugega, ki bi mu moral pripadati. Na tak način se izboljša tudi kvaliteta dela in sami odnosi na delovnem mestu. Solidarnost v družbi teži k principu, da ko pridobi ena oseba, pridobijo vsi.
4. Zahteva po demokraciji je očitna izbira pri alternativah. Vračanju k bistvu demokracije bi bilo neizbežno. Dosegli bi jo brez ponovnega podrejanja državne oblasti ekonomiji. Koncentracija ekonomske moči močno omejuje domet demokracije, saj večina državljanov nima nikakršne besede pri bistvenih odločitvah, povezanih z njihovim življenjem.
5. Preživetje je del elementov novega sistema tudi zato, ker si po hitrem postopku uničujemo planet na katerem živimo. Callinicos po Johnu Bellamyju Fosterju povzema naslednje pogoje, ki bi bili ključni za preživetje ekosistema: znižanje izkoriščanja obnovljivih virov na stopnjo njihove obnovljivosti; stopnja neobnovljivih virov ne sme preseči stopnje, do katere so razviti alternativni, okolju prijazni viri; onesnaževanje in uničevanje okolja ne sme preseči asimilacijske sposobnosti okolja. Te spremembe bi imele na življenjski standard vpliv tako hitro kakor hitro bi jih lahko razvili.
6. Trenutno posameznik deluje v okvirih, ki mu jih predpiše sistem in ne pomisli, da bi s svojimi zmožnosti te omejitve lahko presegel. Sistem prevzema nadzor nad njegovo usodo in nad tem, da bi si izbral tisto, kar

si resnično želi. Takšno stanje je posledica individualizacije, ki je z izpraznitvijo javnega prostora, odvzela posameznikom bistveno vlogo delovanje v družbi. Vnovična vzpostavitev takšne javne agore, kjer bi se zasebne težave prevajale v jezik javnih vprašanj in iskanje ter razpravljanje o javnih rešitvah, je v drugačnem sistemu ključna.

Alternativa kapitalizma leži v načrtovani ekonomiji, ki ne temelji na ukazih od zgoraj iz središča, temveč v decentraliziranih, vodoravnih odnosih med proizvajalci in porabniki. »Ekonomska moč bi bila zaupana organom pogajalskega usklajevanja za individualne produkcijske enote in sektorje, v katerih bi sedeli zastopniki delovne sile, porabnikov, dobaviteljev, pomembnih vladnih teles in vpletenih interesnih skupin. Relativne cene dobrin bi bile tolikšne, da bi produkcijskim enotam omogočale, da pokrijejo svoje stroške in realizirajo presežek, potreben za načrtovano alokacijo dohodka za investiranje, a bi upošteval tudi družbene stroške, ki jih predstavlja raba obnovljivih in neobnovljivih virov« (Devine v Callinicos 2004, 139).

Zaradi tega je pomembno, da so vsi večji gospodarski obrati v lasti države, ki bo v prihodnosti delovala samo v prid ljudi in privatni lastniki proizvodnje ne bodo nadzorovati cen produktov. Ekonomski procesi bi bili podrejeni kolektivnemu odločanju in odločanje samo bi bilo decentralizirano na podlagi pogajalskega usklajevanja. Michael Albert povzema po Adamu Smithu, ki je trdil, da bi oseba opravljala različna dela in se znašla v različnih situacija na delu tudi, če bi bila ona ali on tajnica, vodja ali direktor. Takšna delitev dela bi pozitivno vplivala na pričakovanja v družbi (Albert 2004, 21). S tem bi se verjetno odmaknili od prevladujoče težnje, kjer se državljani ne zanimajo za delovanje politike in ne sodelujejo pri vprašanih pomembnih za njihov družbo, kar je značilnost sodobnih liberalnih demokracij.

Do nekaterih osnovnih načel alternativnega sistema bi prišli, če bi obrnili načeloma, katera je zagovarjal Milton Friedman. Trdil je, da morajo vlade odpraviti vsa določila in regulativo, ki preprečuje kopičenje dobička, oziroma gledano obratno, da mora država uvesti ponovno nadzor in regulativo nad potekom transakcij in dobičkom.

Vlade morajo odprodati vse premoženje, ki ga imajo v lasti, da bi jih korporacije lahko vodile z dobičkom, oziroma obratno, da se morajo nacionalizirati vsa večja strateška podjetja z namenom, da se onemogoči kopičenje denarja in uresničevanje zasebnih interesov tistih, ki podjetja vodijo.

Financiranje socialnih programov se mora drastično zmanjšati, oziroma gledano drugače, socialni programi se morajo razširiti in odpreti za vse, posebej tiste, ki sedaj temu niso bili pretežno izpostavljeni. Nujno je, da se v to vključi izobraževanje in pomoč manj razvitim delom (Klein 2010, 83).

Znotraj tega Friedman še bolj podrobno zagovarja svojo teorijo, katero lahko samo obrnemo na glavo in dobimo načela za bolj pravičen svet: višji davki za bogatejše, vlade morajo zaščititi lokalno industrijo, uzakonjenje minimalne plače, nacionaliziranje zdravstvene oskrbe, pošte, izobraževanja in pokojnine.

7 ALTERNATIVNE DRUŽBENE STRUKTURE

Vsako zamišljanje drugačne sveta nujno potrebuje načrtovanje in planiranje. Med premišljevanjem o alternativnih strukturah se nam takoj pojavijo bolj pravični elementi, za katere smo v sedanjem sistemu prikrajšani. Neoliberalizem nas je oropal solidarnosti in javnega prostora. Kapital je sicer učinkovit, vendar odtuji delo od delavca, ki ga proizvede. Z upoštevanjem slednjega je logična tudi pravičnost, ki razdeljuje sredstva na podlagi potrebe. S seštevkom teh vrednot pride tudi zavedanje, da živimo v družbi in smo del javnega prostora. Sodelujemo v demokratičnem sistemu, ki nam omogoča, da odločamo o pomembnih državnih dogodkih. To so vrednote, ki so vidne prostemu očesu in se dogajajo na zavedni ravni. Vrednote, ki trenutno predstavljajo ideal in so v premisleku o alternativah nepogrešljive.

Obstajajo pa tudi sredstva, ki prav tako pomembno vplivajo na naše življenje, vendar se jih včasih ne zavedamo povsem. Vprašanja, ki se dotikajo vsebine izobraževalnih institucij, pravičnosti privatne lastnine in meje naše svobode, so med tematikami, katerih se večinoma ne lotevamo. Vendar kljub temu pomembno vplivajo na naše vsakdanje življenje.

Vladajoča ideologija se formira v novih ideoloških aparatih države, ki vzpostavi popolnoma nova razmerja med raznimi ideološkimi aparati. Šolski aparat se je skozi stoletja povzdignil v vladajoči aparat, ki zagotavlja podrejanje vladajoči ideologiji. Ideologija je globoko nezavedna in je sistem predstav. Večji del so to podobe, včasih pojmi, veliki večini ljudi pa se vsiljujejo kot strukture, ne da bi šle skozi njihovo »zavest«. »Ideologija zadeva zavest ljudi; razlikuje se od drugih družbenih instanc, ker ljudje živijo svoja dejanja povezujejo s svobodo in zavestjo, vendar so uresničena prek ideologije in skozi ideologijo. Vladajoča ideologija je vedno ideologija vladajočega razreda« (Althusser 1980).

Svoboda je vrednota, katero smatramo, da popolnoma posedujemo. V primerjavi s svobodo posameznikov v zgodovini, je človeštvo doseglo pomembne premike in napredke na področju svobode in enakosti ljudi med seboj. Vendar kljub temu, da so izginile očitne ovire svobode, obstajajo bolj abstraktne in ideološke omejitve. V kapitalizmu se posameznik čuti svobodnega

na vseh področjih svojega življenja in se ne zaveda prikritih omejitev, katere nad njim vrši sistem. Hkrati z nevidnim problemom pomanjkanja prostora svobode je z neoliberalizmom prišel individualizem, kjer je posameznik zreduciran na kolesje v stroju neoliberalizma, brez vpetosti v javno sfero. Na individualizirane in sprivatizirane posameznike pade breme in odgovornost za njihove neuspehe. Verjetno si vsak želi, da bi imel prav toliko svobode kolikor že sedaj verjame, da jo ima.

Tudi vprašanje privatne lastnine je pojem starejšega izvora in predmet mnogih polemik. Vse od popolne privatizacije do absolutne nacionalizacije in vse opcije vmes so že bile preizkušene. Pri vprašanju privatne lastnine je na osnovni ravni pomembno razlikovati med lastnino, ki je nekomu osebna lastnina in lastninska oblika proizvodnje. Za tem pa se pojavi tudi vprašanje, ki ga izpostavi predvsem Marx s pojmom odtujenega dela, komu kaj pripada in zakaj. Načeloma naj bi lastnina pripadala tistemu, ki jo je ustvaril, kar pa v današnjem svetu ni ustaljena praksa. Pri pojmu lastnine je nujna redefinicija predvsem slednjega. V drugačnem sistemu bi bila lastnikom proizvodnje odvzeta pravica popolnega posedovanja dela, ki ga opravijo delavci.

Sistemu, v katerega je vpletena tudi politika, ne more delovati samo z ekonomijo. Pomembna je tudi stabilnost sistema, ki je le deloma odvisna od ekonomije. To se omogoča predvsem s politično kulturo in participacijo. Vsebina tega pa je zelo odvisna od vsebine ideologije, ki jo posreduje vladajoči razred. Ideologija diktira snov, ki se bo zasidrala v našem nezavednem stanju in nam je posredovana skozi vse kanale, katerim smo dnevno izpostavljeni. Politična kultura in participacija bi morali doseči raven aktivnega državljana, nekoga, ki deluje v družbi in sistemu, se ga zaveda in se hkrati zaveda tudi svojih pravic in dolžnosti. To kar poznamo danes, so pasivni in nezainteresirani individumi, ki smatrajo sistem za mediator med delom in posameznikom. Bistvenega pomena je, da se ponovno vzpostavi koncept aktivnega državljana, ki zavedno deluje ali ne deluje v sistemu. To možno z drugačnim konceptom ideologije, kar bi se pozitivno preslikalo tudi v politično kulturo in participacijo.

7.1 IDEOLOGIJA

Za opis in delovanje ideologija bom uporabila Frommov opis človeka v kapitalističnem sistemu. »V zahodnih demokracijah politična demokracija s številnimi krinkami prikriva resnično odvisnost. Pozabljamo, da je človek lahko suženj, četudi ni vklenjen v verige – nasprotno od pogosto slišane verskega izreka, po katerem je človek lahko svoboden, četudi je v verigah. To včasih, v izredno redkih primerih, utegne biti res – vendar ni značilno za nas čas; za naš sedanji položaj je ključnega pomena ugotovitev, da je človek lahko suženj brez verige. Zunanje verige so preprosto prešle v človekovo notranjost. Želje in misli, s katerimi ga polni družbeni sugestivni aparat, ga vklepajo tako močno kot zunanje verige« (Fromm 2010, 202).

Louis Althusser v klasični marksistični teoriji reprodukcije¹² doda svoj element, to je reprodukcija produktivnih sil – delovne sile. Delovna sila se reproducira s pomočjo mezde, ki ji omogoča materialno eksistenco, vendar pa ni edini materialni pogoj.

Reprodukcija delovne sile se dogaja izven delovnega procesa, to je v izobraževalnih in drugih institucijah. Althusser piše, da se posamezniki v teh institucijah ne naučijo samo tehnik dela, vendar tudi vseh drugih družbenih pravil, pravil lepega vedenja, pravil delitve dela, pravnih in moralnih pravil in morda še najbolj pomembno, naučijo se pravil podrejanja ustaljenemu družbenemu redu (Althusser 2000, 58-61).

Pri tej zadnji trditvi pridemo do pomembnega spoznanja. Podrejenost sistemu ne obstajamo samo na represiven način, ampak se ga naučimo v šolah s prisotnostjo neke ideologije, ki je del vseh institucij socializacije. Njen najbolj pomemben učinek je v tem, da se je ne zavedamo, ker »ideologija (zase) nima zunanosti, hkrati pa ni (za realnost) nič drugega kakor zunanost« (prav tam,

¹² V teoriji produkcije in reprodukcije je nujen pogoj vsake reprodukcije reprodukcija produkcijskih razmerij. Za reprodukcijo pa morajo biti ustvarjeni določeni pogoji, ki se morajo tudi sami reproducirati. Ti pogoji se delijo na produktivne sile in obstoječa produkcijska razmerja. Produkcija pa je mogoča če je zagotovljena reprodukcija materialnih pogojev za produkcijo: reprodukcija produkcijskih sredstev. V osnovi gre za to, da mora lastnik proizvodnje vsako leto predvideti sredstva, s katerimi se nadomesti tisto, kar se v produkciji izrabi in obrabi – materiali, ki so potrebni za produkcijo. Vendar tudi ti materialne pogoje mora nekdo reproducirati, stroji morajo biti nekje izdelani, nekdo mora zagotoviti sestavne elemente in to vse skupaj sestavlja začaran krog (Althusser 2000, 55-57).

100). Vse te institucije so del ideologije, katere glavna funkcija je reprodukcija produkcijskih sil in posledično reprodukcija kapitalističnega načina proizvodnje. Chomsky na vprašanje kako vidi šolski sistem pove (Rutar 2003, 87), da je šola institucija za indoktrinacijo, vsiljevanje pokorščine, poslušnosti, je mašina za blokiranje oz. ustavljanje možnosti za razvoj neodvisnih misli. Seveda je šola ena v vrsti institucij, ki predstavljajo nadzor in omejevanje ljudi.

Pomemben vidik vseprisotnosti ideologije v posameznikovem življenju je Althusserjev koncept ideoloških in represivnega državnega aparata. Represivni aparat, ki deluje predvsem v javni sferi, zajema vojsko in policijo, ideološki aparat pa zajema predvsem zasebno sfero in pomembne institucije, kot so verska, šolska in družinska institucija. Vladajoči razred, ki prevzame oblast, ima v rokah represivne in ideološke aparate. Ne more dolgo obdržati na oblasti, če ne bi vpeljeval svoje hegemonije v ideološke aparate. Vloga represivnega državnega aparata je, da z nasiljem zagotavlja politične pogoje za reprodukcijo produkcijskih razmerij, ki so navsezadnje razmerja eksplotacije in s svojim delovanjem zagotavlja politične pogoje za delovanje ideoloških aparatov države. Tukaj ima odločilno vlogo vladajoča ideologija, ki ima v rokah državno oblast. S posredovanjem vladajoče ideologije zagotavlja »harmonijo« med represivnim aparatom države in ideološkimi (Althusser 2000, 76-77).

Najbolj vpliven ideološki aparat so izobraževalne institucije. Noben drug namreč ne more za toliko let – pet do šest dni v tednu po osem ur na dan – prisiliti vseh otrok k obvezni udeležbi. Izobraževalni sistem je najpomembnejši sistem družbene reprodukcije v kapitalističnem družbenem sistemu in je v njem hkrati najpomembnejši sistem družbene kohezije. »Ta sistem je že vnaprej institucionaliziran kot sistem za reprodukcijo družbenih hierarhij in neenakih položajev. Izobraževalni sistem že po svoji notranji logiki podreja in marginalizira. Ker je narava kapitalističnega sistema takšna, da je po svoji notranji logiki »revolucionaren« in se nenehno spreminja – zato se nenehno spreminjajo tudi profili delovne sile, ki lahko uspešno konkurira na trgu dela. Izobraževalni sistem je zato ves čas v nevarnosti, da zaostane in s tem

problemom se strokovnjaki izobraževalnih sistemov največ ukvarjajo¹³. Univerze so se z množično opustitvijo teorije vrnile v ideologijo in svoje procese uravnava po tržnih gibanjih in izobražuje za trg delovne sile» (Močnik 2009, 392).

Chomsky piše, da so profesorji na univerzah podrejeni ideološkemu nadzoru in se zato izogibajo vsakemu povpraševanju glede bistvenih dogajanj znotraj družbe. »Univerze ne tolerirajo drugače mislečih. Skupaj z drugimi korporacijami se trudijo, da drugače misleči sploh ne bi bilo. Najbolj bi bilo, če bi bili vsi drugačni državljani in vse drugačne državljanke brezpogojni lojalni podaniki korporativnega hiperkapitalizma« (Rutar 2003).

Zaradi tega kar sedaj vemo o ideologiji, le-ta prevzema predvsem negativno konotacijo. Dojemamo jo kot masovni stroj za reprodukcijo podrejanja družbenim pravilom, ki med drugim vodijo tudi v ekonomsko eksploatacijo. V drugačnih razmerah in v drugačnih družbenih pogojih bi lahko ideologija prevzela drugačno, pozitivno vlogo. Glede na to, da je šolski ideološki aparat najbolj vpliven in obsežen, mora nova ideologija prevzeti vlogo najprej tukaj. Morda je načrtna »ideološka zaseda« te institucije preveč spletkarska, vendar bi s sistematičnim drugačnim načinom podajanja ideologije omogočili drugače misleče posameznike.

Pomembna za alternativni sistem je prevladujoča ideologija, ki bo povsem drugačna od katere koli druge ideologije in da ne bo reproducirala podrejenih subjektov. Postavljanje drugače mislečih posameznikov v trenutni šolski sistem je morda malo utopistično pričakovanje, vendar ta ideja obstaja kot možnost za prihodnost. Chomsky tudi pove, da bi šole morale mlade ljudi opremljati z orodji oziroma s tehnikami za intelektualno samoobrambo. »To preprosto pomeni, da bi se mladi v šolah morali učiti resnice glede sveta in družbe« (Rutar 2003, 87).

Pomembno za dojetje ideologije v prihodnosti je, da se jo dojema pozitivno, kot nekaj kar lahko vzgaja, vendar ne v ozko-misleče posameznike, vendar v subjekte, ki se bodo zavedali svojih pravic in dolžnosti v sistemu, kjer živijo in ga delijo z ostalimi člani družbe. Če mu ideologija ne ponudi samo strogega sledenja pravilom in podrejanja oblasti, ampak dopušča posamezniku, da raste

¹³ Najbolj sodoben primer je uvajanje bolonjskega sistema v EU (Močnik 2006, 30).

preko svojih zmožnosti in pri tem deluje in sodeluje z ostalimi. Na takšen način soustvarja družbo in ji daje veliko možnosti za napredek.

V alternativnem ekonomskem sistemu, kjer proizvodnja ne bi hierarhično definirala lastnikov proizvodnje, upravljavcev in delavcev, bi skoraj avtomatsko odpravili vse družbene odnose, ki so povezani z lastnino, enakostjo in raso. Neenakost ras, spolov in narodov bi bila z nenehno akumulacijo kapitala odpravljeni. Delitev na principu dela in lastnine ne bi več obstajala, ker za to ne bi imeli ekonomske osnove. S Solidarnost in empatijo bi se spletle socialne vezi med posamezniki. Način razmišljanja, da ko ena oseba nekaj pridobi, pridobijo tudi vsi ostali, je ključen. Trenutni gospodarski sistem ustvarja konkurenčno vedenje, ki uničuje solidarnost (Albert 2004).

Za drugačno ideologijo je pomembno, da nima vgrajene želje po podrejanju uma posameznikov. Bolj pravičen pomen ideologije lahko obravnavamo na enak način kot principe neoliberalizma. Bistveni pravični elementi obeh, ki bi ustrezali, so povsem obratni od tistih, ki jih poznamo sedaj. Ideologija ne sme podrežati individuumov državni politični ideologiji, narediti mora ravno nasprotno – mora jih naučiti razmišljati in napredovati. Le z nenehnim napredkom lahko družbi omogočijo obstanek. Zaostajanje v nekem mišljenju prinaša probleme in prepričanja, ki ne sodijo v sodoben način življenja.

Vlogo ideologije izpostavljam, ker se mi zdi, da igra ključno vlogo pri posameznikovem dojetanju sveta in ljudi okoli sebe. Kar se nauči v izobraževalnih institucijah in kakšne vzorce pridobi v družini, ga bo spremljalo celo življenje, zato je pomembno, da so njegovi nazori pravični. »Ideologije so niz idej in teorij, moralna drža in svetovni nazor. Vendar niso samo to, so koherentne strategije, iz katerih je mogoče narediti politične sklepe« (Wallerstein 2006, 81). »Skozi odločitve posameznikov deluje logika institucij, skozi logiko institucij pa mehanizmi gospodstva, ki bodo bodisi isti kakor pri državi, bodisi so z državnim gospodstvom tako ali drugače povezani« (Močnik 2009, 269).

7.2 SVOBODA

»Sodobni kapitalizem potrebuje ljudi, ki sodelujejo brez trenj in v velikem številu; ki si želijo porabljati čedalje več; njihov okus pa mora biti standardiziran, da se nanj zlahka vpliva in ga je mogoče predvideti. Potrebuje ljudi, ki se čutijo svobodne in neodvisne, ki se ne čutijo pod vplivom kake avtoritete ali načela ali zavesti, pa vendar voljno prenašajo ukazovanje, delajo, kar se od njih pričakuje, in se brez trenja včlenijo v socialni stroj; ljudi, ki se dajo usmerjati brez sile, voditi brez voditeljev, pognati brez vsakršnega cilja razen enega; da dobro delujejo, da se gibajo, funkcionirajo, gredo naprej« (Fromm 2010, 111).

To je realnost v katerem danes živimo in to so problemi s katerimi se soočamo. Nismo svobodni, samo ideologija nas uči, da smo.

Klasični angleški filozofi so pojem svobode razumeli, da je oseba svobodna, kolikor se drugi ne vtikajo vanje. Širše kot je območje nevmešavanja, širša je njihova svoboda. Čeprav nikoli niso definirali kako široko naj bo to območje svobode, so domnevali, da ne more biti neomejeno, saj bi v tem primeru ljudje neovirano posegali v svobodo drugih. S tem bi se znašli v nekem »naravnem« stanju svobode, ki bi vodilo v družbeni kaos. Menili so, da brez omejitve svobode ne bi morali doseči drugih idealov, kot so pravičnost, sreča in varnost in zato so jo sčasoma tudi zakonsko omejili. Berlin povzema Johna Stuarta Milla, ki piše, da »civilizacija ne more napredovati, če ljudem ni prepuščeno živeti, kot si želijo. V nasprotnem primeru resnica zaradi odsotnosti prostih idej ne bo prišla na plan in bodo ljudje živeli v kolektivni povprečnosti« (Berlin 1992, 74).

Groziti človeku s preganjanjem, če se v življenju ne pokori, je bistvo tega čemur Berlin pravi »negativna« svoboda. Je svoboda v smislu svoboda od; odsotno vmešavanja onkraj premakljive, a vselej razpoznavne meje (prav tam, 74). Berlin s tem odgovarja na vprašanje »Koliko se oblast vtika vame«? Raymond Aron (1992, 107) piše, da je »izhodišče in temelj raziskave opredelitev pojma svobode, ki se definira kot odsotnost prisile ali omejitve. Opredelitev omejitve pa potrjuje negativno pojmovanje svobode, ker se z zmanjševanjem omejitve določa mera svobode«.

»Pozitivni« smisel svobode izhaja iz tega, da si posameznik želi, da bi bilo njegovo življenje in njegove odločitve odvisne od njega samega in ne od kakšnih zunanjih sil. Želi biti subjekt, ne objekt. Posameznik želi, da na njegove odločitve vplivajo njegovi zavestni razlogi in cilji in ne neki zunanji vzroki, ki delujejo nanj. Biti subjekt s pozitivno svobodo najbolj na široko pomeni, da se zaveda samega sebe, svoje vloge in svojih pravic. Ima lastne cilje in ravna tako, da jih lahko doseže. Zaveda se samega sebe kot mislečega, hotečega, dejavnega bitja, odgovornega za svoje izbire, ki jih je sposoben pojasniti in se sklicuje na lastne ideje in cilje. Berlin to najbolje opiše tako, da se posameznik počuti svobodnega, kolikor verjame, da je to res, in zaslužjenega, kolikor je primoran ugotoviti, da je (Berlin 1992, 78). Berlin s konceptom pozitivne svobode odgovarja na vprašane »Kdo mi vlada?«, kar je bistveno vprašanje, katerega bi se morali pogosto vprašati, še posebej sedaj.

Konceptom pozitivne svobode pa je prisoten že v Heglovi in kasneje tudi v Marxovi filozofiji, kjer oba kategorično zavrneta liberalizem in z njim povezan individualizem. Tako zavrneta koncept negativne svobode liberalne misli, kjer ima vsak pravico narediti vse, dokler ne škoduje pravici drugega.

Hegel izpostavlja umnost in mišljenje za odločilno in centralno mesto pri določanju tega kaj je človek in kaj je svoboda. Ob tem odločno nasprotuje enačenju svobode in individualistične samovolje. Hegel piše, da je svoboden kdor je svoj cilj in ne obstaja za nikogar drugega. »Tako se razlikuje svoboden človek od sužnja: svoboden pripada sebi in nikomur drugemu« (Stres 1987, 33). Hegel določuje posameznega človeka kot svobodnega duha, ki mora premagati nevarnost samovolje, iracionalnosti in nevezanosti, če hoče biti zares svoboden. Stres povzema Marxa za katerega »svoboda ni samo zmožnost reči ne, zmožnost odtegniti se takemu ali drugačnemu vplivu in s tem ostati za vedno neodločen. Vsako zanikanje ali odklanjanje predpostavlja pozitivno pristajanje, notranjo moč in določeno hotenje. Ko se ljudje osvobajajo, ko odstranjujejo ovire svoje svobode, se pri njih uveljavlja in večja »dejanska moč«. (prav tam, 304).

John Rawls v svojem delu Koncept svobode trdi, da »svoboda mišljenja in svoboda vesti, svoboda osebe in državljanske svoboščine ne bi smele biti

žrtvovane politični svobodi, svobodi, da enakopravno participira v političnih zadevah«, (Rawls 1992, 161) v kar so bili tako zelo prepričani začetniki liberalne misli. Rawls tudi izpostavlja dejstvo, da svoboda ne pomeni veliko tistemu, ki je ne more koristiti – zaradi revščine, nevednosti ali pomanjkanja sredstev. Vendar to ne prišteva v dokončno omejitev svobode, ampak v vrednost svobode. Nikoli ne bi smel nekdo sprejeti manj svobode za doseganje nekih ciljev. Tako je rešitev socialne pravičnosti v tem, da se poveča vrednost tistim, ki imajo najmanjšo korist v celotni shemi enake svobode, ki jo vsi delimo.

Ne glede na to, v kateri družbi živi, mineva celotno človekovo življenje v njegovem nenehnem stiku s soljudmi. Ni niti enega samega njegovega dejanja ali celo besede, ki se ne bi moglo izkazati za škodljivo, ni ničesar, kar bi bilo povsem brez posledic za nekoga. V resnici nam je sploh nemogoče obstajati, ne da bi prizadeli druge. Včasih pomagamo in izboljšamo, drugič škodimo in poslabšamo. Zaradi zavedanja vzajemnih vplivov ni situacije, ko bi se človek lahko obnašal kot ga je volja, ker je vselej podvržen občutku dolžnosti. Dejstvo je, da človek nikoli ni prost vseh dolžnosti, le da nekatere upošteva sam od sebe, druge pa so zanj izoblikovali močnejši od njega. Svoboden je, če svoje dolžnosti izoblikuje le on sam (De Jouvenel 1992, 53).

De Jouvenel piše, da je človek rojen in ostane celo življenje v odvisnosti. S tem ga lahko navežemo na Alhussterja, ki piše, da se kapitalistični sistem ohranja s reprodukcijo produkcijskih sil, kjer se posamezniki v izobraževalnih institucijah naučijo »zapolniti« svoje mesto v družbi. De Jouvenel piše podobno in namreč, da sprva za človeka skrbijo njegovi starši, v odraslosti pa zaradi nalog, zalog znanja, ter spretnosti, ki jih prejmejo in zavzamejo svoje mesto v družbi. So del nakopičene dediščine preteklih generacij in zavzamejo mesto kot soudeleženci. Ideja represije je namreč tako prisotna, da ne počne niti tistega, kar po njegovi presoji ne bi bilo prepovedano.

Dejstvo namreč je, da ljudje lahko uživajo svojo svobodo in s tem ne »ovirajo« drugih v družbi, če so njihove vloge v družbi jasno razdeljene. Če se ve kaj se od njih pričakuje in predvsem kako bodo njihova delovanja vplivala na delovanje družbe. De Jouvenel namreč tudi piše, da »imajo ljudje pravico do svobode in da njihova dejanja niso predpisana. To posledično pomeni, da družba svobodnih ljudi pomeni, da vsak član deluje na tak način in da imajo vsi enako

predstavo o svojih dolžnostih» (De Jouvenel 1992, 57). Posameznik je pogosto postavljen pred odločitvijo, da sprejme neke odločitve od »zunaj«, katere ne smatra za pravilne, vendar se zaveda posledic če tega ne naredi. Problem pri dojemanju svobode se pokaže v tem, da je posameznik prilagodil svoja dejanja sodbam drugih. Ne samo, da je ravnal v skladu z njihovim mnenjem, ampak tudi priznal, da je bilo njegovo mnenje zmotno. Človek čuti, da je obravnavan kot nesvoboden, kadar je prisiljen storiti dejanje, ki ga njegovo zasebno mnenje zavrača. Človeku, ki ima občutek dolžnosti, zakoni ne omejujejo svobode, ker predpisujejo samo tisto, kar po njegovem občutku dolžnosti pojmuje kot upravičeno predpisano. Ker namreč manj kot zakoni ustrezajo njegovemu občutku dolžnosti, večja je njegova skrb, da brani svoje področje, na katerega zakon ne sme vstopiti.

Če torej stopimo en korak v drugo smer in se ponovno osredotočimo na Rawlsovo Teorijo pravičnosti in njegovemu sklepu o naravnem stanju ter najbolj primernemu načelu za realizacijo svobode in enakosti. Njegova teorija pravičnosti kot poštenosti¹⁴ reinterpreтира teorijo družbene pogodbe in vzpostavlja pogoje, ki omogočajo pošteno družbeno kooperacijo med tistimi, ki so udeleženi. Osebam, ki morajo biti svobodne in enakopravne, je zagotovljena poštenost izhodišč ter enakost pogajalskih prednosti. Ta položaj je za Rawlsa izhodiščni položaj z značilnostjo »tančice nevednosti«¹⁵. Za tančico so ljudje izolirani od kakršnihkoli zunanjih vplivov. Vpeljevanje izhodiščnega položaja je pomembno, ker ni primernejšega načina za razvijanje političnega koncepta pravičnosti (Rawls 2004, 189-194).

V takšnem izhodiščnem stanju se posamezniki odločajo o tem kaj je najboljše za družbo nasploh. Zakaj bi odločali samo o konceptu pravičnosti, če pa lahko odločajo o zasnovi celotne družbe in to na absolutno pravičen način, ker za »tančico nevednosti« ne vedo v kakšen položaj bodo prišli. Rawls namreč piše, da bodo »sprejeta načela pravičnosti izhodišče za vse nadaljnje sporazume, ki

¹⁴ Za Rawlsa so načela pravičnosti predmet izvirnega sporazuma. Ta načela naj bi uravnavala vse nadaljnje sporazume; podrobneje opredeljujejo vrste družbenega sodelovanja, v katere je mogoče vstopati, in oblike vlade, ki jih je mogoče ustanoviti. Ta način gledanja na načela Rawls imenuje pravičnost kot poštenost (Rawls 1997, 347-348).

¹⁵ Tančica nevednosti je ena izmed glavnih značilnosti tega položaja, nima metafizičnih posledic. Načela pravičnosti se izbirajo izza tančice nevednosti, kar zagotavlja, da pri izbiri načel nihče ni na dobičku ali za karkoli prikrajšan.

bodo opredeljevala vrste družbenega sodelovanja» (Rawls 1997, 348). Moje mnenje je, da bi se morali opredeliti vsi družbeni odnosi in ne samo izhodišča, ker bi se lahko le-ta interpretirala napačno ali bi se uveljavljala v skladu z interesi. Posameznik bo resnično svoboden, ko se bo popolnoma zavedal svoje svobode, pravic in dolžnosti, ki mu jih sistem mora omogočiti in ponuditi.

Sedaj, ko je vpet v proizvodne odnose in se lahko opredeljujejo samo znotraj sistemsko predpisane svobode, ni resnično svoboden, ker se ne sprašuje, zakaj mu nekdo drug definira območje svobode. Družba bi morala doseči stopnjo solidarnosti in pravičnosti, posamezniki bi se morali naučiti živeti v družbi. S tem bi bile liberalne bojazni poseganja prostor svobode drugega odveč, saj v pravični družbi ne bi bilo razloga za takšno delovanje.

Bauman piše, da »če se počutimo svobodni brez ovir, svobodno za delovanje po svojih željah, pomeni, da smo dosegli ravnovesje med željami, domišljijo in sposobnostjo za delovanje: svobodne se počutimo, če domišljija ni večja od naših konkretnih želj in nobena od njih ne presega zmožnosti delovanja« (Bauman 2002, 24).

7.3 PRIVATNA LASTNINA

Karkoli kdor ima, je njegova lastnina. In če ima vsakdo svoje telo, se smatra, da je njegova lastnina, kar pa vesplošno ne trdi, saj suženj nima svojega telesa. Suženjstvo je sicer že stoletja prepovedano, vendar t.i. »novodobno« suženjstvo še vedno obstaja. Izkoriščen delavec se je primoran prodati lastniku kapitala, ki kupi njegovo delovno silo (Fromm 2010, 345).

»Lastništvo je družbeni fenomen, ki kot institucija nastaja na osnovi družbenega konsenza ali razmerja moči v družbi. Lastništvo je v družbi definirano v pravnem sistem, vendar pomen presega pravne znanosti, ker se dotika nekaterih osnovnih družbenih vprašanj kot so človek, družba in družbene institucije. Neizbežna je tudi navezava lastništva na politično in družbeno ureditev, ker je lahko določena oblika lastniške oblike vezana na določeno vladajočo ideologijo« (Macpherson v Kanjuo-Mrčela 1999, 24).

Ob pojavu socialističnih sistemov se je zelo dvignil prah ob definiciji privatne lastnine, ker ljudje niso imeli predstave kaj točno bi jim z odpravo lastnine bilo

odvzeto. Seveda Marx in drugi socialisti nikoli niso predlagali odvzema česa tako osebnega kot so obleke, pohištvo, knjige, t.j. osebno lastnino ali stvari, ki jih nekdo uporablja. V mislih so imeli lastništvo kapitala, – tj. proizvodjalnih sredstev - ki lastniku omogoča proizvodnjo družbenih izdelkov in mu omogoča, da on, kot lastnik, daje delo (Fromm 2010).

»Kot odziv na socialistične zahteve so profesorji politične ekonomije zatrjevali, da je lastnina »naravna« pravica, neločljiva od človeške narave, in da obstaja toliko časa kot človeška družba« (Fromm 2010, 346). V zgodovinskem pregledu lastništva lahko najdemo definicijo v rimskem pravu, da lahko lastnik s svojo lastnino počne kar želi. Proudhon piše, da je rimsko pravo definiralo, da lahko, če želijo, svojo zemljo posipajo s soljo, spremenijo svoj vinograd v puščavo ali uporabljajo svoj vrt za park. Iz razlike med posestjo in lastnino¹⁶ izhajata dva tipa pravic: just in re – pravica, da lahko nekaj pridobim in just ad rem – pravica do nečesa, pravica, da lahko zahtevaš, da postaneš lastnik. V prvem sta posest in lastnina združena, v drugem pa vsebuje samo posest (Proudhon 1840).

Proudhon kot naslednji primer predstavi Code Napoléon, člen 544, v katerem piše: »Lastnina daje pravico, da v njej absolutno uživaš in z njo razpolagaš. Ta absolutnost pa je omejena samo z zakonom in regulacijami«. »Francoska zakonodaja je tako kot rimska definirala lastništvo kot izključno pravico posameznika« (Kanjuo-Mrčela 1999, 20).

Največji preobrat v definiranju lastništva se je zgodil po 17. stoletju, ker so zbledele razlike med lastniško pravico do predmeta in predmetom samim; pravice so postale neomejene (Macpherson v Kanjuo-Mrčela 1999, 23). John Locka se šteje kot prvega sistematičnega analitika lastništva. V Lockovem naravnem stanju so bili ljudje enaki in je bilo vse skupno, kjer se je preko dela razvilo lastništvo, ki daje osnovo lastniški pravici. »Za Locka lastništvo ni nastalo na podlagi dogovora, ampak dela, vloženega v objekt lastništva« (Kanjuo-Mrčela 1999, 34). »Locke velja za prvega teoretika v zgodovini, pri katerem se kot osrednje teoretično vprašanje postavi vprašanje delo-proizvodnja. Zanj je civilna družba postavljena okrog lastnine in zaradi nje,

¹⁶ V angleškem izvirniku domain in possession.

zavoljo posesti in posedovanja in je tako ali drugače povezana z delom« (Kuzmanić 1996, 54).

Jean Jacques Rousseau je privatno lastnino videl kot vir vseh slabosti civilizirane družbe. Zanj je nastanek privatne lastnine potekal od naravnega stanja, kjer so bili ljudje srečni in živeli v miru, do sodobne družbe, kjer so se sčasoma pojavila prva razslojevanja, k čemur je botroval tudi nastanek privatne lastnine, zaradi katere nastaja država (Kanjuo-Mrčela 1999, 37).

Tretji nazor o lastnini, ki presega prejšnja pravniška pojmovanja in temelji na nadčutnem ter duhovnem pomenu lastnine za človeka, sta ponudila Hegel in Marx (Fromm 2010, 348). Hegel utemeljuje lastništvo s človekovo voljo kot lastnost, ki jo ima človek kot oseba in se lahko sam odloči v katero stvar bo umestil svojo voljo in jo s tem naredil za svojo. Ellerman piše, da je Hegel prvi združil delovno teorijo lastništva in teorijo neodtujljivih pravic. Razlikoval je posest in lastnino – eno ni avtomatično porok za drugo. Heglova definicija lastnine združuje svobodo, življenje in posest. Privatna lastnina je zanj osnova človekove svobode in tudi predpostavka delovne družbe.

Karl Marx je privatno lastnino tudi smatral kot pozunanjenje človekove volje (Fromm 2010, 349), ampak še bolj pomembno, imel jo je kot sredstvo za proizvod, ki je rezultat odtujenega dela. Kritiziral je privatno lastnino s stališča vpliva koncentracije bogastva in moči na neenakost ljudi. Njegova kritika kapitalističnega sistema je bila kritika sistema, ki temelji na privatni lastnini kot osnovi prilastitve presežka vrednosti ustvarjene v proizvodnji. Razliko med vrednostjo dela in vrednostjo proizvoda si prilastijo kapitalisti, vse bolj pa se poglobljajo razlike med tistimi, ki imajo več in tistimi, ki imajo manj (Kanjuo-Mrčela 1999, 38). Za Marxa je bila najbolj kontroverzna privatna lastnina nad sredstvi proizvodnje. Marksistična kritika kapitalističnega sistema temelji na podmeni o izkoriščevalski naravi privatnega lastništva. Lastniki proizvodnih sredstev uporabljajo svojo moč, plačujejo delavce manj, kot zaslužijo, in na ta način ustvarjajo profite oziroma nov kapital. Delavci, ki nimajo nobene druge lastnine razen svoje delovne sile, so prisiljeni privoliti v izkoriščanje (prav tam, 44). Kymlick v svojem delu povzema Blacstona, ki piše, da je malo takih, ki bi se mučili z iskanjem izvora in podlage lastninskih pravic. Zadovoljni smo namreč z lastništvom in se bojimo pogledati preko ramena, da bi videli, kako je bilo pridobljeno (Kymlick 2005). Marx piše, da dokler je človek odtujen od

lastnega dela, lastnina ne more biti njegova lastnina. Šele ko bo družba oblikovala v skupno podjetje, v katerem bo posameznikov polni razvoj odvisen od polnega razvoja vseh, bodo pojmi »moj« in »tvoj« brez pomena. V taki skupnosti bo samo neodtujeno delo postalo lastnina. Vsak naj bi dobival ne po opravljenem delu, marveč po svojih potrebah¹⁷

Proudhon piše, da razlog zakaj nekateri menijo, da imajo pravico do lastnine leži v dveh terminih: posedovanje¹⁸ in delo. Izhajajo iz tega, da pravica do posedovanja oziroma tisti, ki prvi nekaj poseduje, ima pravico, da je imetnik dokler mu ni dokazano nasprotno. Cicero je izvoru lastništva namenil samo en stavek, to je *Quemadmodum theatrum cum commune sit, recte tamen dici protest ejus esse eum locum quem quisque occuparit*. Kar pomeni, da je gledališče prostor, ki ga zasedajo vsi; ne glede na to, da prostor ki ga nekdo zaseda govori, da je njegov; to pomeni, da imajo ta prostor v lasti, ampak si ga ne prisvajajo. Ta primerjava omenja lastnino, vendar kar je bolj pomembno, nanaša se na enakost. Bistvo tega je, da lahko ima ena oseba v lasti samo en prostor in ne večih. Cicero je verjel, da noben nima pravice posedovati več kot potrebuje, kar je izrazil s *suum quidque cuiusque sit*, kar pomeni, da vsakomur pripada to kar potrebuje. Vprašanje je potem samo še kaj lahko poseduje in do česa ima pravico da poseduje. S Ciceronovo primerjavo z gledališčem ugotovimo, da posameznik lahko poseduje katerokoli posestvo želi, vendar ne sme nikoli prekoračiti omejitve, ki bi ga ločile od ostalih (Proudhon 1840).

»Človek v današnji družbi ni vpet v dejanske verige, ampak je omejitve ponotranjil. Ideologija je tako močna, da se ne zaveda notranjih verig, katere mirno prenaša in živi v utvari, da je svoboden« (Fromm 2010, 202). »Privatna lastnina je za mnoge dehumanizirajoč dejavnik – sredstvo za razčlovečenje, ki uničuje razmerja med ljudmi in spremeni človeka v predmet« (Kanjuo-Mrčela 1999, 33). Kanjue-Mrčela po Frommu povzema, da smo v zdajšnjem svetu spremenili vse iz človeškega biti v tržno imeti. Da se je to povsem neopazno preneslo v vsakdanje življenje Fromm opozarja, da uporabljamo fraze kot so, da

¹⁷ Vsak po svojih zmožnostih, vsakemu po njegovih potrebah. Potreba po resničnih človekovih potrebah ni enaka umetnim potrebam industrije (Fromm 2010, 349).

¹⁸ V angleškem izvirniku *occupation in labor*.

imamo otroke, srečen ali nesrečen zakon, probleme, namesto, da smo starši, srečni, nesrečni. »Dominacija tržnega principa je poblagovila vse vidike našega življenja in se trudi uravnavati tudi nekaj kar ni stvarno« (prav tam, 44). »Popolno učlovečenje človeka zahteva preusmeritev od težnje po posedovanju k ustvarjalni dejavnosti, od sebičnosti in samoljubja k vzajemnosti in nesebičnosti« (Fromm 2010, 191). Proudhon piše, da delo vodi do enakosti in vsak korak vodi bližje k temu. Če bi delavci imeli enaka izhodišča bi bile tudi njihove usode enake. Delavec s svojim delom proizvede neko vrednost in ta vrednost je njegova lastnina.

Obstoj privatne lastnine bo tudi v drugačnih sistemih dejstvo. Pomembno pa je razlikovanje koliko in kaj lahko nekdo poseduje. Trenutno živimo v času, ko je kopičene privatne lastnine sinonim za uspešnost, bila bi naj manifestacija svobode in možnosti razvijanja posameznika preko svojih zmožnosti. Osebna privatna lastnina je neka kar vsak ima za svoje lastne potrebe. Klasični angleški filozofi so bili mnenja, da vsakemu pripada to, kar ustvari z lastnim delom. Danes pa si to delo lastijo lastniki proizvodnje, delavci so odtujeni od svojega dela. S tem se neprimerno večajo razlike med deli sveta in med družbam. V drugačnem družbenem sistemu bi bila nacionalizacija velikih družbenih obratov nujna. Kombinacija pravične in solidarne državne ideologije bi onemogočila sebično delovanje tistih, ki bi sprejemali pomembne odločitve v proizvodnih obratih.

7.4 POLITIČNA KULTURA IN PARTICIPACIJA

Stane Južnič v svoji knjigi Politična kultura piše, da bi morda najbolje opredelili politično kulturo kot nekaj, ki je vmes med namišljenimi in uresničenimi oblikami in stvarno kakovostjo politike. »Gre za spoznanja, stališča, pričakovanja, usmeritve, vrednote in vedenje ljudi, ki politično predstavljajo« (Južnič 1989, 11). Vendar se politika ne dotika samo političnega prostora, ampak vsega in vseh v političnem prostoru. Zajema vse znanja o politiki in političnem, stališč v politiki, politično ideologijo in politično vedenje. Politična kultura se celostno

odziva na dogajanja in procese v politiki in političnem, in na posameznike, ki delujejo v politiki (Južnič 1989).

Koncepta politične kulture pa niso razvile zahodne civilizacije, ampak je v nekakšni svojevrstni obliki obstaja že prej. »Pri grških filozofih je bila politična kultura tematizirana skozi politiko posredovanega posameznika. Namen politike je vzgajati vrle državljane. Dobra vladavina je tista, ki jo vodijo ljudje najvišjih vrlin. Voditelji brez vrlin ali tisti, ki jim vladajo najslabši deli duše, potiskajo politično skupnost v slabo stanje ali celo v tiranijo« (Lukšič 2006, 12).

V grškem polisu je bila oseba, ki se ni zanimala za politiko preprosto imenovana idiot. Aristotel in Platon sta oba menila, da politična kultura ustvarja politični sistem. Lukšič piše, da pred samo uvedbo politične kulture je njegovo mesto zapolnjeval koncept morale. Razmerje med moralo, etiko in politiko je pomembno in ključno za področje politične kulture. Montesquie je sprva politično kulturo imenoval »splošni duh, morala naroda«, Alexis de Tocqueville pa »politične šege«. (Južnič 1989, 205). Kljub temu, da se pojem politična kultura oblikovali šele v 20. stoletju, je ves čas obstajalo neko zavedanje o pojavu, kjer imajo ljudje mnenje o politiki.

Miheljak povzema, da čeprav je lahko politična socializacija neskončni proces učenja, po drugi strani obstaja neka meja (politične) zrelosti, ko lahko rečemo, da so »politično socializirani« udeleženci kompetentni in upravičeni udeleženci političnega dogajanja (Miheljak 2000). Koncept politične kulture je močno vseobsežen, ko gre za odnos do politike in političnega, za politično vedenje vsake vrste in tudi za način sodelovanja v politiki, ki ima lahko močno raznotere oblike in podobe. Vendar vedno ne gre le za politično sfero; politična kultura se oblikuje celo s hoteno ali prisilno odsotnostjo ljudi iz politike. Politično kulturo označuje veliko število političnih stališč, opredelitev, postopkov in procesov (Južnič 1989, 207-208). Podunavac piše, da so »trije koncepti politične kulture – politična kultura je posebna plast v okviru ideologije, da sta politična kultura in ideologija dve ravni razredne zavesti in da je politična kultura del civilne družbe in s tem ideoloških aparatov države« (Podunavac v Lukšič 2006, 46).

Politična kultura se oblikuje s pomočjo procesa politične socializacije. Politična socializacija je v najširšem pomenu proces, v katerem posameznik pridobiva politično kulturo. V tem procesu vgrajuje v svojo osebnostno strukturo politične

usmeritve in vrednote, utemeljuje svoje ideološke ubranosti, vsrkava vzorce in norme političnega vedenja in opredeljuje svoja stališča do politike in političnega. Proces poteka ali neformalno, implicitno ali eksplicitno; namerno in načrtno pa ga lahko uveljavi politični sistem. Južnič piše, da lahko »politično socializacijo razumemo kot namerno in zavestno posredovanje političnega v skladu s konkretnim političnim sistemom. Indoktrinacija bi pravzaprav lahko bila kaj pogosto politična socializacija« (Južnič 1989, 79).

Socializatorji so: družina, skupine vrstnikov, verske organizacije, sredstva javnega obveščanja, delovno okolje in šola.

»Reprodukcija političnega sistema, demokratičnega ali nedemokratičnega, je odvisna tudi od politične participacije. Cilj kolektivne akcije je javna dobra in če je realizirana je v korist vsem, tudi tistim, ki niso nič prispevali za njeno vzpostavitev« (Frane 1991). Kolektivne akcije za privatne dobrine se ne obnesejo, ker smo v individualizirani družbi postali atomizirani posamezniki, ki nam je mar samo za osebne biografije in ne za družbo. Smisel ohranjanja političnega sistema je v tem, da se večina zaveda, da to kar počnejo, počnejo za dobro vseh in ne samo za sebe. Participacija bi morala funkcionirati kot solidarnostne skupnosti, znotraj katerih se posamezniki med seboj obravnavajo kot enaki (Della Porta 2003, 72).

»Po karakteristikah političnega sistema je odvisna struktura, zlasti pa funkcija politične participacije. Ima funkcijo selekcije in kontrole politične elite (vlade) ter funkcijo aktiviranja in mobiliziranja človeških potencialov, ki se uveljavlja v prvi vrsti skozi participativne oblike« (Frane 1999, 102). V demokratičnih državah je utemeljena in omogočena pravica do politične participacije, ki je zasidrana v pravno zajamčenih civilnih pravicah, ki so okrepljene s socialnimi pravicami (Frane 1999, 103).

Brezovšek piše, da je bistvena ločitev participacija od koncepta demokracije. »Čeprav je nastanek in omogočanje participacije nedvomno povezano s pojmom demokracije, je pomemben njen obstoj tudi v kakšnih odklonskih sistemih, ki morda ne ustrezajo povsem naši definiciji demokracije« (Brezovšek 1995).

»Neenakost zastopanosti in vpliva nista naključno razporejeni, ampak sistematično usmerjeni v korist privilegiranih državljanov – in zoper manj privilegiranim državljanov« (Lijphart 1997, 524). Obstajajo skupine državljanov, ki so formalni in stvarno izključeni iz aktivnega političnega življenja. »Država je organizacija, ki perpetuira neenakopravnost vsakdanjega življenja« (Brezovšek 1995, 204). Participacija je nekaj, kar je potrebno stalno aktualizirati, kar sodobna teorija demokracije zapostavlja oziroma uporablja sebi v korist.

Lijphart sicer piše, da ko se pojavi nizka volilna udeležba bolje izboljšati institucionalni kontekst, kot pa dvigniti raven izobrazbe in političnega zanimanja, ker so pravila in institucije načeloma bolj podvržene manipulaciji kot posameznikovo vedenje. Načeloma je to sicer res, vendar višanje stopnje izobrazbe in zanimanje za politično moralo biti vedno v interesu države. Reševanje samo na institucionalni ravni dolgoročno ni tako učinkovito kot je spreminjanje državne ideologije. Held piše, da ker so ljudje v osnovi neenakopravni naj bo zaradi spola, starosti, rase, izobrazbe ali kateregakoli drugega dejavnika – redne volitve niso dovolj za zagotavljanje politične odgovornosti predstavnikov ljudstva. Institucije sistema morajo biti bolj odprte in bolj odgovorne, delovati pa morajo tudi na lokalnem in interesnem nivoju. Da bi državni sistem deloval v korist vseh, morajo državljani neposredno in neprestano urejati družbo in državo (Held 1989).

Prebivalstvo se mora čutiti, da lahko znatno vpliva na politično odločanje in država jim mora zagotoviti širšo udeležbo oziroma kar morda še bolj pomembno, občutek udeležnosti. Z vlaganjem velikih vsot v medijske kampanje pa tega zagotovo ne bodo dosegli. Ko bodo volitve prenehale biti profitno dejanje in se bo participacija dejansko usmerila v državljane in ne v politike, potem bodo tudi posamezniki pokazali večje zanimanje za politično.

Z Južničevo opredelitvijo socializatorjev, lahko hitro rišemo vzporednice z Althusserjevimi ideološkimi in represivnimi državnimi aparati. Tudi Južnič je zapisal, da je moderna država utemeljila učinkovit ideološki aparat in prav z njim zagotovila reprodukcijo vse bolj zapletenih političnih odnosov (Južnič 1989). Različni socializatorji zagotavljajo političnemu sistemu kontinuiteto, kakor tudi Althusserjevi ideološki in represivni aparati države zagotavljajo reprodukcijo

produkcijske sile. Politična kultura je vir stabilnosti ali nestabilnosti političnega sistema in je zato ključno kakšno vsebino ima. Ključna je skupina na katere ima politična kultura največji vpliv, saj nanje vpliva že v času odraščanja, t.j. mladina. Večina socializatorjev in ideologije vladajočih so namenjene predvsem njim, zato je ključnega pomena kakšne vsebine politični socializatorji nosijo.

8 ZAKLJUČEK

»Utopije so gojišča iluzij in razočaranj. Utopistike pa so resna ocena zgodovinskih možnosti, presoja alternativnih možnih zgodovinskih sistemov. To je trezno, racionalno in realistično ovrednotenje človeških družbenih sistemov, njihovih omejitev in področij, ki so odprta za človeško ustvarjalnost. So alternative za prihodnost, za katero verjamemo, da bo boljša, in ki je zgodovinsko mogoča« (Wallerstein 1999). Obstajajo polemike glede uspehov različnih revolucij, uporov in družbenih sprememb katerim smo bili priča skozi stoletja. Vendar revolucija ali ne, osvobojen narod ali ne, posledice upora so spremenile tok zgodovine v evropskih državah. »Trije legitimni pojmi, ki so izšli iz francoske revolucije so podobni izsledkom do katerih pridejo posamezniki, ko sklepajo družbeno pogodbo. To so: dejstvo, da so politične spremembe nenehne in normalne, ne pa izjemne in nelegitimne; da je suverenost v ljudstvu in ne v vladarju ali v korporativnem telesu plemstva; da ljudje, ki živijo v neki državi, sestavljajo narod, ki mu pripadajo kot državljani« (Wallerstein 1999, 17).

Ko je Milton Friedman govoril o spremembah je imel v mislih gospodarske spremembe in uvajanje neoliberalizma, ker je v to srčno verjel. Najbolj zanimivo pa je, da lahko njegov odlomek »Samo kriza – dejanska ali dozdevna – ustvari resnične spremembe. Ko kriza nastopi, je delovanje odvisno od idej, ki ležijo naokoli. To je po mojem naša osnovna funkcija: razvijati alternative obstoječi politiki, jih ohranjati žive in dostopne, dokler politično nemogoče ne postane politično neizogibno« interpretiramo na način, ki služi tudi razmišljanju o drugačnem sistemu. Allan Meltzer je še dodal, da »ideje so alternative, ki čakajo na krizo, ki bo sprožila spremembo« (Klein 2010, 191). Friedman je dobro razumel, da imajo ob hudi gospodarski krizi voditelji proste roke, da storijo kaj je potrebno v imenu odziva na nesrečo. Verjame v to, kar levičarska gibanja razvijajo že stoletja, da zlom trga pospeši revolucionarne spremembe. Kar je naredil Friedman je mojstrovina – združil je levičarsko teorijo in prilagodil svojim neoliberalnim načrtom odprtega trga.

Če obdržimo to enačbo in v njej zamenjamo en del z drugim, lahko dobimo našo formulo za drugačen sistem. Res je, da so krize popolni trenutki za uvajanje sprememb in zlahka lahko namesto neoliberalnih idej uvedemo neke

nove, alternativne. Na nas je, da imamo pripravljene alternative. Milton Friedman, teoretik čikaške šole in gonilna sila neoliberalizma, nam je s svojo lastno teorijo dal iztočnico za spreminjanje prav tega, kar je ustvaril. Chomsky pove, da potrebujemo nove vrednote, ki bodo nadomestile pohlep in osebne koristi. Sam namreč verjame, da so ljudje izjemno kreativna bitja (Rutar 2003).

V svojem diplomskem delu sem skušala z različnimi teorijami nakazati zakaj bi do spremembe svetovnega-sistema prišlo in kateri bi bili ključni elementi ter vrednote družbe v drugačnem sistemu. Nikakor ne gre zanemariti drugih terminov, ki jih v diplomskem delu zaradi prevelika obsega nisem obravnavala. Pri celotni analizi bi bili neizbežni termini kot so država, nacija, razredi, vloge mednarodnih organizacij, proizvodnja, delo, akumulacija blaga in bolj podrobna analiza svetovnega trga. Sama sem se osredotočila na analizo teh elementov, ki so v mojem mnenju ključna izhodišča za stabilnost drugačnega in bolj pravičnega sistema.

Izhajam iz teze, da na določeni točki proizvodnje s svojimi selitvami več ne bodo »našle« prostora kamor bi preselili svoje delo in ko ne bo več zadostnega števila ljudi, ki bi ih lahko izkoriščali za svoje večje profite, potem bo moralo priti do spremembe. Kot je za zapisal Wallerstein, pri spremembi obstajata dve možnosti: da se ohranijo in še bolj zaostrijo odnosi, kot jih poznamo sedaj ali pa da stremimo k bolj pravični družbi.

V diplomskem delu sem se osredotočila na drugo možnost, v prepričanju, da je boljši svet možen. Najbolj pomemben vidik spremembe je vidik ekonomije: proizvodnja, proizvodni odnosi in menjava blaga. Vzpostavljanje pravičnih pogojev za delo in proizvodnjo, ki ne izkorišča delovne sile, se lahko pozitivno odraža v družbi. Razmerja moči, ki jih sedaj poznamo v družbi, so odraz tega kako je oblikovana svetovna ekonomija. Razlike med močnejšimi in šibkejšimi so vidne, najbolj očitno na delitvi Sever – Jug. Ob proizvodnji, ki ne bi samo temeljila na neskončni akumulaciji in kopičenju denarja za lastnike produkcije, bi s spremenjenimi proizvodnimi procesi dosegali večjo enakost pri delu. Sedaj, ko delavski razredi po vsem svetu pridobivajo na moči in izobrazbi, ko se njihova mesta in države urbanizirajo, je pričakovati, da bodo dojeli razsežnosti izkoriščevalskega kapitalizma. Ko se bo gradil nov sistem, je najbolje, da se

vrednote določajo izza tančice nevednosti, kjer imamo vsi enaka izhodišča in noben ne ve kaj pričakovati. Tako se zagotovo ne bi odločili za favoriziranje maloštevilne premožne elite in za nenehni boj za enakost ostalega prebivalstva. Izbrali bi enakost, pravičnost, učinkovitost, preživetje, enake možnosti za vse.

Za ohranjanje bolj pravične družbe, v ekonomskem, družbenem in političnem smislu, so zame ključni elementi ideologija, svoboda, privatna lastnina, politična kultura in participacija.

Ideologija, ki sedaj nosi negativni prizvok, je pomembna zato, ker je nekaj nevidnega, ki je kljub vsemu prisotno v nas vseh. Je ideja obvladovanja sistema vladajočega razreda. Če bi ideologija v sebi nosila pozitivne lastnosti in vrednosti novega sistema, bi se posamezniki že od malih nog naučili ključnih človeških vrednot. »Naloga univerz je že lep čas, da tesno sodelujejo s korporacijami t.j. s kapitalom. Sodelujejo natanko zato, da bi s svojim delovanjem proizvajale koristno znanje in da bi preslepili ljudi. Naloga univerz je zelo preprosta: z znanjem, ki nastaja v njihovih okriljih, je treba javnost preslepiti in zaslepiti« (Rutar 2003, 19). Izobraževalne institucije ne bi več bile sredstvo za doseganje cilja kapitalizma, ampak bi se s pozitivno ideologijo, ki bi stremela k izobraženemu narodu, spremenila v hrame modrosti in znanja. Iz njih bi posamezniki izšli oboroženi z znanjem za življenje in ne z znanjem za delo na trgu delovne sile. V ideologiji bi se morale zasidrati vrednote kot so pravičnost in solidarnost, kar bi vodilo k bolj enakopravni družbi.

Svoboda in privatna lastnina s svojim nastankom in preučevanjem nekako sovpadata. Smatra se, da je bil človek nesvoboden dokler se ni povezal v družbo in privatna lastnina je pravi in prvi izraz njegove svobode. Kar se ne zavedamo je, da smo svobodni kolikor nam oblast dopušča in da preko meje zapovedane svobode ne zahajamo. Naša svoboda se konča, ko posegamo na območje svobode nekoga drugega. S strpnostjo in razumevanjem postavljanja omejitev ne bi bilo potrebno. Z drugačnim vrednostnim sistemom, ki bi ga osvojili v bolj pravični in enakopravni družbi, omejevanje svobode ni potrebno. Nujno je, da posameznik čuti in ve, da noben ne omejuje njegove svobode in da lahko svobodno razvija svoje potenciale.

Privatna lastnina kot izraz njegove svobode se je smatralo tudi kot nekaj kar posamezniku pripada, če je to ustvaril z lastnimi rokami. V zadnjih 500 letih odkar je kapitalizem na pohodu se je bistvo privatne lastnine korenito spremenilo. Sedaj je tisto kar delavec ustvari v lasti lastnika proizvodnje, ki v to delo ni vložil nobene fizične sile in napora. Privatna lastnina je postalo nekaj kar ima negativen prizvok in se identificira z lastniki velikih proizvodnih obratov, ki izkoriščajo delovno silo. Privatna lastnina v smislu lastnine proizvodnje družbi v privatnih rokah ne koristi. Če je javna lastnina, se lahko njeni dobički preusmerijo tja kjer so najbolj potrebni. Fromm piše, da se »vloga lastnine spremeni, ko postane sredstvo za nedejavno potrošnjo. Človek ne more živeti brez imetja, lahko pa živi le z opravično lastnino. Opravična lastnina je lastnina za uporabo, ker ima neko funkcionalno lastnost. Takšna lastnina je neizkoriščevalska. Pri lastnini je pomembno, da spodbuja posameznikovo dejavnost in živost in da njegovih dejavnosti ne hromi ter ne veča njegove brezbriznosti, lenobe in nedejavnosti (Fromm 2010, 350-360).

Politična kultura in participacija sta sovpadajoča pojma, ki sta ključna za ohranjanje političnega sistema in njegove legitimnosti. Sedaj ju sicer neločljivo, predvsem participacijo, povezujemo s pojmom demokracije, vendar ni samo njena »last«. Kakorkoli bo alternativni sistem zgrajen, nujno potrebuje oziroma mora imeti aktivne in politično izobražene državljane. Ker le ti bodo gnali naprej državo in opozarjali na morebitne napake, ki jih oblast počne. Kar sedaj sicer ni v praksi, saj država ob javnih demonstracijah raje pogleda vstran ali jih zatire, namesto, da bi se posvetila iskanju problema. Vse oblike participacije morajo biti zaželeni, saj opozarjajo na dogodke in premike v družbi. S politično kulturo država pridobi politično izobražene državljane, s politično participacijo pa legitimnost svojemu obstoju.

Upanje na alternativni in drugačni družbeni sistem mora obstajati v vsakem od nas. Nismo izgubili alternativne vrednosti, morda smo jo le malo zanemarili zaradi trenutnega ugodja, kateri se posameznik predaja. Spremembe na bolje so možne, potrebno je le verjeti in biti pripravljen na njih. Do takrat pa bomo v upanju, da bo naslednja kriza salto mortale kapitalizma. Sapere aude!

9 LITERATURA

1. Albert, Michael. 2004. *Parecon: Life after capitalism*. London, New York: Verso.
2. Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.
3. Avineri, Shlomo in Avner De-Shalit. 2004. *Komunitarizem in individualizem*. Ljubljana: Sophia.
4. Bauman, Zygmunt. 2002. *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba /*cf.
5. Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
6. Berlin, Isaiah. 1992: Dva koncepta svobode. V *Zbornik – Sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 69-91. Ljubljana: Krt.
7. Bibič, Adolf, ur. 1997. *Kaj je politika?* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
8. Bobbio, Norberto. 1992. *Liberalizam i demokracija*. Zagreb: Novi Liber.
9. Brezovšek, Marjan. 1995. Politična praksa. *Teorija in praksa* 32 (3-4): 199-211.
10. Callinicos, Alex. 2004. *Anitkapitalistični manifest*. Ljubljana: Sophia.
11. Chomsky, Noam. 2005. *Profit pred ljudmi*. Ljubljana: Založba Sanje.
12. De Jouvenel, Bertrand. 1992. Svoboda kot dostojanstvo. V *Zbornik – Sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 53-69. Ljubljana: Krt.
13. Della Porta, Donatella. 2003. *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Založba Sophia.
14. Fisher, Daniel. 1998. Kondratieff Wave. *Stock market, economy and cycles*, 6 maj. Dostopno prek: <http://www.angelfire.com/or/truthfinder/index22.html> (28. junij 2010)
15. Fisher, F. William in Thomas Ponniah. 2003. *Another world is possible*. London: Zed Books Ltd.
16. Frane, Adam. 1991. Politična participacija kot sestavina kakovosti življenja. *Družboslovne razprave* 8 (12): 102-117.
17. Fromm, Erich. 2010. *Umetnost ljubezni in življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
18. Gregorčič, Marta. 2005. *¡Alerta roja!* Ljubljana: Študentska založba.

19. Held, David. 1989. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Krt.
20. Holloway, John. 2004. *Spreminjamo svet brez boja za oblast*. Ljubljana: Študentska založba.
21. James, P.J. 2003. The World Social Forum's »Many Alternatives« to Globalisation. V *The World Social forum: Challenging empires*, ur. Sen, Jai, Anita Anand, Arturo Escobar in Peter Waterman, 246-250. New Delhi: The Viveka Foundation. Dostopno prek: <http://www.choike.org/2009/eng/informes/1557.html> (13. julij 2010).
22. Južnič, Stane. 1989. *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.
23. Kanjuc-Mrčela, Aleksandra. 1999. *Lastništvo in ekonomska demokracija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
24. Kenda, Vladimir in Vito Bobek. 1997. *Osnove mednarodnih ekonomskih odnosov*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
25. Klein, Naomi. 2010. *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
26. Kramberger, Taja in Drago B. Rotar, ur. 2006. *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Založba Annales.
27. Kymlicka, Will. 2005. *Sodobna politična filozofija: Uvod*. Ljubljana: Krtina.
28. Lijphart, Arend. 1997. Neenaka participacija: nerazrešena dilema demokracije. *Teorija in praksa* 39 (3): 524-545.
29. Lukšič, Igor. 2006. *Politična kultura*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
30. Mihelj, Vlado, ur. 2002. *Mladina 2000: Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.
31. Močnik, Rastko. 1999. *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba / *cf.
32. --- 2003. *Teorija za politiko*. Ljubljana: Založba / *cf.
33. --- 2006. *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba / *cf.
34. --- 2009. *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba / *cf.
35. Proudhon, Pierre-Joseph. 1840. What is Property? An Inquiry into the Principle of Right and of Government. *Marxist Internet Archive*. Dostopno

- prek: <http://www.marxists.org/reference/subject/economics/proudhon/property/index.htm> (28. julij 2010).
36. Rawls, John. 1992. Koncept svobode. V *Zbornik – sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 161-187. Ljubljana: Krt.
37. --- 1997. Teorija pravičnosti. V *Kaj je politika?*, ur. Bibič, Adolf, 347-355. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
38. --- 2004. Pravičnost kot poštenost: politično, ne metafizično. V *Komunitarizem in individualizem*, ur. Avineri, Shlomo in Avner De-Shalit, 177-195. Ljubljana, Sophia.
39. Rizman, Rudi ur. 1992. *Zbornik – Sodobni liberalizem*. Ljubljana: Krt.
40. Rutar, Dušan. 2003. *Noam Chomsky o anarhizmu & demokraciji*. Ljubljana: UMco
41. Skušek-Močnik, Zoja, ur. 1980. *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
42. Stres, Anton. 1987. *Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode*. Ljubljana: Slovenska matica.
43. Ule, Mirjana. 1988. *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
44. --- 2002. Mladina: fenomen dvajsetega stoletja. V *Mladina 2000*, ur. Mihelj, Vlado, 9-27 Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.
45. Vodovnik, Žiga ur. 2003. *¡Ya basta! – Ten years of the Zapatista uprising*. Ljubljana: Študentska založba.
46. Von Baranov, Eric. 2004a. An Introduction. *Kondratyev Theory Letters*. Dostopno prek: http://kondratyev.com/reference/theory_explained.htm (28. junij 2010).
47. --- 2004b. Life and Times of Kondratyev. *Kondratyev Theory Letters*, 6 januar. Dostopno prek: <http://kondratyev.com/articles/article.asp?Subject=Life%20and%20Times%20of%20Kondratyev> (28. junij 2010).
48. --- 2004c. Long Wave Phases. *Kondratyev Theory Letters*, 15 januar. Dostopno prek: <http://kondratyev.com/articles/article.asp?Subject=Long%20Wave%20Phases> (28. junij 2010).
49. Wacquant, Lois. 2006. Kritično mišljenje kot topilo dokse. V *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*, ur. Kramberger, Tanja in Drago B. Rotar, 175-183. Koper: Založba Annales.

50. Wallerstein, Immanuel. 1999. *Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja. Dediščina sociologije*. Ljubljana: Založba / *cf.
51. --- 2001. America and the new World: The Twin Towers as Metaphor. *Social Science Research Council*, 5. December. Dostopno prek: <http://essays.ssrc.org/sept11/essays/wallerstein.htm> (9. julij 2010).
52. --- 2002. New revolts against the system. *New Left Review* 18, november-december 2002. Dostopno prek: <http://newleftreview.org/A2420> (13. julij 2010).
53. --- 2004. *Zaton ameriške moči*. Ljubljana: Založba / *cf.
54. --- 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba / *cf.